

1812 YILINDA BATILI BİR DİPLOMAT SİR WILLIAM OUSELEY'İN İZİNDE KARS'TAN İSTANBUL'A SEYAHAT

Dr. Sabit GENÇ

Amasya Sosyal Bilimler Lisesi

sbtgnc@hotmail.com

ORCID: 0000-0003-3165-5897

Öz

Anadolu'yu ziyaret eden çok sayıda yabancı seyyah seyahatleri esnasındaki gözlemlerini kaydetmişlerdir. Bu kayıtlar Anadolu tarihinin anlaşılması ve aydınlatılması için değerli veriler içermektedir. Osmanlı döneminde değişik nedenlerle yolu Anadolu'ya düşen seyyahların notları da Osmanlı dönemi Anadolu tarihi ve coğrafyasının aydınlatılması bakımından önemlidir. Bu seyyahlardan birisi de Sir William Ouseley'dir. 1812 yılında Tebriz'den İstanbul'a gitmek üzere Kuzey Anadolu'yu doğudan batıya kat eden Ouseley, seyahati esnasında gördüklerini, şahit olduğu olayları ayrıntılı şekilde kaydetmiştir. Ouseley'in kaydettiği veriler 19. yüzyıl başlarında Anadolu coğrafyası, tarihi ve folklorünün anlaşılması bakımından önemli bilgiler içermektedir. Bu çalışmada bir yandan Ouseley'in seyahat notları takip edilerek 19. yüzyılda Anadolu'nun sınırlı bir coğrafyasında da olsa tarihi bir kesitine ışık tutmak, diğer yandan da Ouseley örneğinden hareketle seyyahların notlarının tarih araştırmalarına katkısını ortaya koymak amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sir William Ouseley, Seyyah, Anadolu, Türkiye, İstanbul

TRAVEL FROM KARS TO İSTANBUL IN THE FOOTSTEPS OF WESTERN DİPLOMAT SİR WILLIAM OUSELEY IN 1812

Abstract

Many foreign travelers who visited Anatolia recorded their observations during their travels. These records contain valuable data to understand and illuminate the history of Anatolia. The notes of travelers, whose roads fell to Anatolia for different reasons during the Ottoman period, are also important in terms of illuminating the Ottoman history and geography of Anatolia. One of these travelers is Sir William Ouseley. Ouseley, who traveled northern Anatolia from east to west to go from Tabriz to Istanbul in 1812, recorded what he saw during his travel and the events she witnessed in detail. The data recorded by Ouseley contains important information in terms of understanding the Anatolian geography, history and

folklore in the early 19th century. In this study, it was aimed to shed light on a historical section of Ouseley in the 19th century, even in a limited geography of Anatolia in the 19th century, on the one hand, and on the other hand, to reveal the contribution of travelers' grades to the history research.

Key Words: Sir William Ouseley, Traveler, Anatolia, Turkey, Istanbul

Giriş

Osmanlı İmparatorluğu'nun hızlı bir dönüşüm ve parçalanma sürecine sahne olan 19. yüzyıl, Türkiye'nin tarihi süreci içinde çok önemli bir dönemi oluşturmaktadır. Bu dönemde Fransız İhtilali (1789) ve Sanayi Devrimi'nin etkileri derinden hissedilmiştir. İmparatorluk ayrılıkçı ayaklanmalar, ekonomik krizler ve dış müdahalelerle mücadele ederken bir yandan da yıkılmaktan kurtulmak için devlet ve toplum yapısında düzenlemeler yapmaya çalışmıştır. Dolayısıyla dönemi araştırmaya çalışan tarihçileri yeterince meşgul edecek bol miktarda gelişme yaşanmıştır. Günümüzde bile bu dönemde yaşanan siyasi ve ekonomik gelişmelerin tam olarak aydınlatıldığı söylenemez. Hala araştırmacılar için üzerinde durulacak, incelenecek önemli hususlar mevcuttur.

Araştırmacılar bu dönemde yaşanan gelişmelerin yoğunluğundan dolayı daha çok imparatorluğun siyasi sürecine ve teşkilatındaki değişimlere yoğunlaşmaktadır. Oysa bilinmese de her şehir, kasaba ve köyün hatta her insanın anlatabileceği, bize ilginç gelebilecek hikâyeleri mevcuttur. Haklarında pek fazla bilgi sahibi olmadığımız bu hikâyelerin en azından bir kısmını yüzyıllar önce bu ülkeyi ziyaret eden seyyahların notlarında bulabiliriz. Anadolu günümüzde olduğu gibi 19. yüzyılda da Orta-doğu ve Kafkasya ile Avrupa arasında geçiş güzergâhı olmasından dolayı gerek resmi gerekse özel çok sayıda asker, bilim adamı ve diplomatın seyahatine sahne olmuştur¹. Bu seyyahlardan bazıları seyahatleri esnasında geçtikleri yerlerde dikkatle gözlem yaparak ve gördüklerini düzenli şekilde kaydederek sonradan kitap halinde bastırmışlardır. İşte bu seyyahların eserleri 19. yüzyılda Anadolu'daki yol güzergâhlarında² rastladıkları, köy ve kasabalarda şahit oldukları salgınlar, asayiş olayları, tarihi anıtlar, yazıtlar, coğrafi özellikler, sosyo-ekonomik durum, gelenekler, halkın yaşam biçimi, mimari vs. hakkında ayrıntılı bilgiler verirler. Bu

¹ Bu seyyahlardan bazıları ve eserleri şunlardır: Alexander, James Edward (1827). *Travels From India To England : Comprehending a visit to the Burman Empire, and a Journey through Persia, Asia Minor, European Turkey*, London: Parbury, Allen. / De Kay, James Ellswort (2009), *1831-1832 Türkiye'sinden Görünümler*, Ankara: ODTÜ Yayıncılık. / Fletcher, J. P. (1850). *Notes From Nineveh And Travel In Mesopotamia, Assyrie And Syrie*. Philadelphia, Lea And Blanchard, / Fontanier, Victor (1829). *Voyage En Orient*, Paris: Imprimerie Et Fonderie De Fain, / Mordtmann, Andreas David (1925). *Anatolien : Skizzen und Reisebriefe aus Kleinasien (1850-1859)*, Hannover: Orientbuchhandlung Heinz Lafaire. / Sir Ouseley, William (1823). *Travels In Various Countries Of The East; More Particular Persia*. Vol. III, London Published by Rodwell and Martin. / Perrot, George (1864). *Souveners D'un Voyage Ex Asia Mineure*. Paris: Michel Levy Freres, Librairies Editeurs, / Porter, Robert Ker (1821). *Travels In Georgia, Persia, Armenia, Ancient Babylonia* Vol. I. London Printed For Longman Hurst, Rees, Orme And Brown / White, E.George (1918). Charles Chapin Tracy, Missionary, Philanthropist, Boston: Educator, Pilgrim Press.

² Osmanlılar döneminde İstanbul'u Şam'a bağlayan sağ kol İstanbul, Gebze Lefke Söğüt Eskişehir Seydigazi Bolvadin, Akşehir, Iğın, Lâdik, Konya, Karapınar, Ereğli, Gülek ve Adana üzerinden Halep e ve oradan da Şam'a uzanırdı. İstanbul'u İran'a bağlayan Sol kol Üsküdar- Gebze- Bolu- Tosya- Hacı Hamza- Merzifon- Niksar-Şebinkarahisar- Bayburt- Tercan- Erzurum- Kars üzerinden Tebriz'e ulaşmaktaydı. İstanbul'u Irak'a bağlayan orta kol ise Üsküdar- Gebze- Bolu-Tosya- Hacı Hamza- Merzifon-Tokat- Sivas- Hasan Çelebi- Malatya – Harput – Diyarbakır – Nusaybin – Musul – Kerkük - Bağdat üzerinden Basra'ya uzanmaktaydı (Halaçoğlu, 2014: 86).

bilgiler hakkında çok az resmi kayıt bulunan 19. yüzyıl Osmanlı taşrasının tarihi, coğrafi, folklorik özelliklerinin aydınlatılması için paha biçilmez kıymette veriler sunmaktadır.

Bu seyyahlardan birisi de 1812 yılında İran'da iki yıl elçilik sekreteri olarak görev yaptıktan sonra Anadolu üzerinden ülkesine dönen Sir William Ouseley'dir. Seyyah, İngiltere'ye dönüş yolculuğunda Anadolu'dan geçerken İstanbul'u Tebriz'e bağlayan ve sol kol olarak bilinen güzergâhı kullanmıştır. Ouseley, Anadolu seyahati süresince ayrıntılı ve ön yargılılardan uzak, ilgi çekici ve gerçekçi yorumlar ve gözlemlerle güzergâhında bulunan Kars, Erzurum, Şiran, Koyulhisar, Niksar, Tokat, Ezinepazar, Amasya, Merzifon, Osmaniç, Tosya, Karacalar, Ilgaz, Bolu, Hendek, Sapanca, İzmit, Kartal, Üsküdar gibi şehir ve kasabalar hakkında bilgiler sunar. Gördüğü yerleri, şahit olduğu olayları sabırla not eden Ouseley, içinden ya da kenarından geçtiği şehir, kasaba ve köylerin konumu, bitkiler, hayvanlar, nehirler, yolların durumu, coğrafi özellikler, menzil noktaları, insanların giyim kuşamları, evlerin mimarisi hakkında ayrıntılı bilgilere yer verir. Ayrıca Tokat'a ulaştığında haber aldığı, İstanbul'a kadar yol boyunca etkilerini görme fırsatı bulduğu veba salgını, merkezi otoritenin zayıflığı, ayanların nüfuzu, II. Mahmud (1808-1839) döneminde yaşanan yenilik yanlıları ile karşıtları arasındaki mücadeleler gibi dönemin önemli gelişmelerinden de bahseder.

1-Sir William Ouseley'in (1767-1842) Hayatı ve Eserleri

İngiliz-İrlanda kökenli bir aileden gelen şarkiyatçı Sir William Ouseley, 1767 yılında Galler'in Monmouthshire şehrinde doğmuştur. İngiliz diplomat Sir Gore Ouseley'in kardeşi ve ünlü misyoner Gideon Ouseley'in kuzenidir (Kurtuluş, 2007: 12). Özel bir eğitimden sonra 1787 yılında Fransızca öğrenmek üzere Fransa'ya gitmiştir. Fransa'daki eğitimi esnasında Pers kültürüne ilgi duymaya başladı (Sir William Ouseley, 1911). Ertesi yıl genç bir subay olarak süvari alayına katıldı³ ve 1794 yılına kadar Hindistan'daki İngiliz ordusunda görev yaptı (Martin ve Mason, 2018: 1). Ancak Fars kültürüne duyduğu ilginin sonucu olarak 1794 yılında görevinden ayrılarak Farsça ve Fars kültürü üzerine çalışmalarına devam etmek üzere Leiden'e gitti (Martin ve Mason, 2018: 1). Burada aldığı eğitimim yardımıyla Fars kültürü üzerine ilk kitabı olan *Persian Miscellanies*'i 1795 yılında yayınladı (The Sir William Ouseley, 1911). 1797 yılında Dublin Üniversitesi'nden doktor unvanı aldı. 1800'de, şarkiyat çalışmalarına katkılarından dolayı "Sir" unvanıyla ödüllendirildi ve şövalye oldu (Martin ve Mason, 2018: 1). Fars kültürüne duyduğu ilgiden dolayı İngiliz hükümeti tarafından resmi bir görevle İran'a gönderilmesi için girişimde bulunmuş ise de 1810 yılında kardeşi Sir Gore'un⁴ Tahran'a elçi olarak atanmasına kadar olumlu cevap alamamıştır.

³ Bir başka kaynakta 8. Ejderha alayında cornet olarak görev yaptığı yazılıdır (Sir William Ouseley, 1911).

⁴ Sir Gore Ouseley, abisi Sir William Ouseley'den üç yaş küçüktür ve 1770-1844 yılları arasında yaşamıştır. (Martin ve Mason, 2018: 1).

Resim 1: Sir William Ouseley (1767-1842) **Resim 2:** Sir Gore Ouseley (1770-1844)
(Martin ve Mason, 2018: viii). (Martin ve Mason, 2018: viii)

Kardeşinin İran'a elçi tayin edilmesi, William Ouseley'in resmi görevle İran'a gitme yönündeki amacına ulaşmasına yardım etmiştir. 1810 yılında İngiltere'nin Tahran elçisi olarak gönderilen kardeşi Sir Gore Ouseley, William Ouseley'i özel sekreteri olarak kendisine katılmaya davet etmiştir. Bu davet üzerine Sir William Ouseley, Sir Gore Ouseley'in sekreteri olarak onunla birlikte İran'a gitmiştir (Kurtuluş, 2007: 12). Sir William Ouseley, İran'da bulunduğu esnada Fars dili ve kültürünü, yazılı kaynaklarını yakından tanıma ve inceleme fırsatı bulmuştur. En önemli eserlerinden birisi olan *Travels in Various Countries of the East: More Particularly Persia*'da görev yerine gidiş ve dönüş esnasındaki gözlem ve incelemeleri sonucu ortaya çıkmıştır. 1812 Mayısına kadar İran'da kalmıştır. 1 Temmuz 1812'de İngiltere'ye dönmek üzere yola çıkan seyyah, 14 Ekim 1812 Tarihinde memleketine ulaşmıştır (Ouseley, 1823: 418, 542). Hayatının geri kalanını İngiltere'de kitap yazarak, İran ile İngiltere arasındaki ilişkileri geliştirmeye, doğu ile ilgili gelişmeleri tanıtmaya çalışarak geçirmiştir (Martin ve Mason, 2018: 1). Fars kültürü üzerine elde ettiği birikimle İngiltere'de Fars kültürü üzerine yapılan çalışmalara öncülük etmiştir (Kurtuluş, 2007: 12). Yazma eserlerin değerini bilen ve bunları her fırsatta toplamaya çalışan Ouseley, İngiliz Kraliyet Edebiyat Derneğine çok sayıda yazma eser kazandırmıştır (Sir William Ouseley, 1911). 1842 yılının Eylül ayında 75 yaşında iken Bologna şehrinde vefat etmiştir (Kurtuluş, 2007: 12).

Sir William Ouseley geride çoğu Fars kültürü ile ilgili olmak üzere doğu ile ilgi çok sayıda eser bırakmıştır. Bu eserlerden ilki *Persian Miscellanies*'dir⁵ ve içinde tarihi notlar ve filolojik gözlemlerin, farklı Farsça yazı örneklerinin yer aldığı, Farsça el yazmalarını ve kayalara oyulmuş kabartma yazıları okumayı kolaylaştırıcı bir inceleme çalışmasıdır (Ouseley, 1795).

⁵ Eserin tam adı *Persian Miscellanies: An Essay to Facilitate the Reading of Persian Manuscripts; with Engraved Specimens, Philological Observations, and Notes Critical and Historical*'dir. 1795 yılında Opposite Burlington House tarafından basılan eser 14 bölüm ve XXXII+192 sayfadan ibarettir (Ouseley, 1795: X-192). Kitabın sonuna Arapça ve Farsça bazı kelimelerin açıklamasını yapan mini bir sözlük ve içindekiler kısmı eklenmiştir.

İlk defa 1795 yılında Londra'da yayınlanmıştır. Muhtelif doğu dillerine ait orijinal yazı örneklerinden oluşan *The Oriental Collections: Consisting of Original Essays and Dissertations, Translations and Miscellaneous Papers*⁶, üç cilt halinde ilk defa 1797-1799 yılları arasında Londra'da yayınlanmıştır. Antik İran dönemine ait bazı kaya kabartmaları, madalyalar ve el yazmaları üzerine incelemelerden oluşan *Observations on Some Medals and Gems, Bearing Inscriptions in the Pahlavi or Ancient Persick Character*⁷ ilk kez 1801 yılında Londra'da basılmıştır. Diğer çalışmalarına göre oldukça kısa bir eserdir.

1810, 1811 ve 1812 yıllarında İngiltere'den Hindistan'a, Hindistan'dan İran'a, İran'dan da İngiltere'ye giderken içinden geçtiği Anadolu'da yolculuğu süresince gözlemlerinden oluşan *Travels in Various Countries of the East: More Particularly Persia* isimli eseri ise 1819-1823 yılları arasında 3 cilt halinde Londra'da yayınlanmıştır. Bu eser Ouseley'in 1810 yılında elçilik sekreteri olarak İran'a gidişi ve 1812 yılında ayrılışı, İngiltere'ye dönüş yolculuğunun hikâyesidir (Ouseley, 1819, 1821, 1823). Bizim bu çalışmada yararlandığımız eser de budur. Eser 3 cilt halinde hazırlanmıştır. I. Cildi Rodwell ve Martin yayınları tarafından 1819 yılında Londra'da basılmıştır. Bu cilt seyyahın 1810 yılında İran'a gitmek üzere 14 Temmuzda İngiltere'den ayrılışı, Güney Amerika'da Medeira, Rio De Jenerio, Güney Doğu Asya'da Seylan, Malabar kıyıları, Bombay, İran Körfezi, Buşehr üzerinden Nisan 1811'de Şiraz'a geliş sürecini anlatır (Ouseley, 1819: 1-457). Uzun bir önsöz ile başlayan ve 455 sayfa olan cildin sonuna tamamlayıcı açıklamaların, anlatımı destekleyici resim, harita ve krokilerin yer aldığı Appendix (Ekler) ilave edilmiştir (Ouseley, 1819: 321-455). Farklı resimler tek sayfada tablo halinde verilirken hem tablo (PL.I) hem de resimlere (P.I) ayrı ayrı numara verilmiştir. Bu bölümde 23 tablo ve bu tablolar içinde 353 resim yer almıştır. Eserin 2. cildi de Rodwell ve Martin yayınları tarafından 1821 yılında Londra'da basılmıştır. 1. cildin devamı olarak 1811 Nisan'ında Şiraz'daki ilk ikametinden başlar ve Şiraz'dan Fasa, Dara şehirlerine yaptığı ziyaretler ve 1811 Mayıs'da Şiraz'a tekrar dönüş ile devam eder (Ouseley, 1821: 1-162). 10 Haziran 1811'de Şiraz'dan Persepolis'e, oradan da 14 Temmuz 1811'de İsfahan'a yolculuk ve İsfahan gözlemleriyle sona erer (Ouseley, 1821: 224-421). 544 sayfa olan cildin sonuna yine açıklayıcı notlar, resimlerin ve krokilere ait anlatımların yer aldığı Appendix ilave edilmiştir (Ouseley, 1821: 458-544). Yine farklı resimler tek sayfada tablo halinde verilirken hem tablo (PL.I) hem de resimlere (P.XXIV) ayrı ayrı numara verilmiştir. 3. cilt ise yine Rodwell ve Martin yayınları tarafından 1823 yılında Londra'da basılmıştır. 600 sayfa olan

⁶ I. Cilt, xxii+403 sayfadır (Ouseley, 1797: 1-403). 1797 yılında Cooper and Graham tarafından Londra'da basılmıştır. Eserin içinde doğu dillerinde yazılmış eserlerden derlenmiş resim, yazı, arma, nota, müzik aletleri örnekleri ve açıklamalarına yer verilmiştir (Ouseley, 1797: 14, 32, 72, 79, 262, 338, 343, 374, 382). II. cildi xv+432 sayfadır (Ouseley, 1798: 1-432). 1798 yılında Cooper and Wilson tarafından Londra'da basılmıştır. Eser içinde muhtelif eserlerden alınma minyatür, şekil, paleoğrafya, nota örnekleri ve açıklamalarına yer verilmiştir (Ouseley, 1798: 24,25, 42, 56, 64,86, 96,102, 148, 182, 341, 368). III. cildi Andrew Wilson tarafından 1799 yılında Londra'da basılmıştır. 193 sayfadır. Yazar bu ciltde de doğu dillerinde yazılmış eserleri tanıtmaya ve açıklamaya çalışır. Mesela Celaleddin Rumi'nin mesnevisinin de yer aldığı British müzesinde sergilenen Arapça, Farsça, Sankstritçe ve Türkçe el yazmalarını tanıtır (Ouseley, 1799a: 37-42).

⁷ Eser 1801 yılında Oriental Press tarafından Londra'da basılmıştır. Yedi bölüm ve iv+47 sayfadan oluşur (Ouseley, 1801a: 1-47). Yazar bu eserinde ağırlıklı olarak İran hükümdarlarının kullandıkları madalyon, madeni para ve takılarını ele alır (Ouseley, 1801a: 7,15, 17,39).

cildin sonuna önce tamamlayıcı açıklamaların yer aldığı Appendix (Ouseley, 1823: 543-574) sonra da genel bir indeks (Ouseley, 1823: 575-600) ilave edilmiştir. İndexten sonra da diğer ciltlerde olduğu gibi anlatımı destekleyici nitelikte numaralandırılmış tablolar içerisinde resim, kroki ve yazı örnekleri⁸ eklenmiştir. Bu ciltte seyyah önce 1811 Temmuz ve Ekim ayları arasında İsfahan'a yaptığı seyahati ve İsfahan'ın hakkında tarihi bilgiler verir (Ouseley, 1832: 1-65). Daha sonra Ekim ayında İsfahan'dan Tahran'a dönüş, Şubat ve Mart aylarında Hazar Denizi ve Mazenderan'a yaptığı gezideki gözlemlerini aktarır (Ouseley, 1823: 115-200). İlerleyen kısımda İngiltere'ye dönmek üzere Mayıs ayında Tahran'dan Tebriz'e geçiş, Tebriz'den İstanbul, İzmir üzerinden Kasım 1812'de İngiltere'ye dönüş yolculuğunu aktarır (Ouseley, 1823: 337-542). Ouseley'in 1812 yılında İran'dan İngiltere'ye dönerken Anadolu'da yaptığı seyahate eşlik ederek 19. yüzyıl başlarında seyahat güzergâhı boyunca Anadolu'nun coğrafyası, tarihi ve folklorü hakkında bilgi verilmeye çalışılacaktır. Aşağıda bu eseri hakkında daha ayrıntılı bilgi verilecektir.

Kendine ait bu eserleri yanında doğu dillerinde yazılmış bazı eserleri de İngilizceye çevirmiştir. Bunlardan birisi Ahmed b. Muhammed Gaffari'nin Cihanara'sının Pişdadiler⁹ ve Sasanilerle¹⁰ ilgili bölümlerinin İngilizce çevrisi olan *Epitome of the Ancient History of Persia*'dir (Kurtuluş, 2007: 12). XXXVI+92 sayfadan oluşan çalışma 1799 yılında Londra'da Cooper and Wilson tarafından yayınlanmıştır. Kitabın içine anlatımı güçlendirmek için İran coğrafyasını gösteren harita eklenmiştir (Ouseley, 1799b: XXXVI). Diğer çeviri çalışması da *The Oriental Geography of Ibn Haukal, an Arabian Traveller of the Tenth Century*'dir. İbn Havkal'ın Şuretü'l-arz adlı coğrafya kitabının İngilizceye çevrisidir (Kurtuluş, 2007: 12). XXXI+327 sayfadan oluşan ve giriş kısmına bir harita eklenen eser 1800 yılında Oriental Press tarafından Londra'da basılmıştır. Eser'de Suriye, Yemen, İran, Mısır, Irak ve Batı Türkistan'da dahil Ortadoğu coğrafyası hakkında ayrıntılı bilgiler verilir (Ouseley, 1800: 1-304). Başka bir çeviri çalışması da *Bakhtyar Nameh, or Story of Prince Bakhtyar and the Ten Viziers*'dir. Eser İran masalları serisinden oluşan bin bir gece masallarının Farsça nüshasının İngilizce çevirisidir (Kurtuluş, 2007: 12). XIX+119 sayfadan ibaret olan eser Oriental Press tarafından 1801 yılında Londra'da basılmıştır. X bölüm halinde hazırlanan kitabın her bir bölümünde ayrı bir hikâyeye yer verilmiştir. Mesela V. Bölüm Yemen Kralı ve kölesi Abraha'nın, X. Bölüm Pers Kralı'nın hikâyesine ayrılmıştır (Ouseley, 1801b: 56, 109).

⁸ Bu tablolardaki resimlerin bir kısmı Türkiye ile ilgilidir. Mesela PL.LXXVII (Tablo 77) içinde yer alan P.478 (478.resim) Karahisar, P.480 Koyulhisar, P.494 Turhal, PL.LXXVII içinde yer alan P.489 Tokat, P.494 Amasya tasvirleridir.

⁹ Pişdâdiler (Farsça: پدیشدادیان), Pers mitolojisi, Avesta ve Şehname'ye göre İranlıların ilk hanedanıdır. Pişdâdiler sülalesinin Pers topraklarına hükmeden ilk kralların – Keyumars, Huşeng, Tehmures, Cemşid, Dahhak, Feridun, İrec, Menuçehr, Nevzer, Zav ve Kirşab- bu sülaleden geldiği ve kralların bazılarının binlerce yıl hüküm sürdüğü söyleniyor (<https://tr.wikipedia.org/wiki/Pi%C5%9Fd%C3%A2d%C3%AEler>: 03/07/2020 Tarihinde saat 14.52'de ulaşıldı).

¹⁰ 226-651 yılları arasında hüküm süren bir İran hânedanı. Adını asıl kurucusu sayılan destan kahramanı, Hükümdar Erdeşir-i Bâbekân'ın dedesi, İstahr'daki Anahita âteşkedesinin muhafızı Sâsân'dan alır. Hz. Ömer zamanında (634-644) Müslüman Arapların saldırıları ve Kadisiye 636, Nihavend 642 savaşları sonucu Sasani Devleti yıkılmış, toprakları Müslümanların eline geçmiştir (Naskalı, 2009: 174-176).

Sir William Ouseley'in Tebriz'den İstanbul'a kadar olan yolculuğu ile ilgili bilgileri aldığımız eseri *Travels in Various Countries of the East: More Particularly Persia*'dır. Bu eser yukarıda da belirtildiği gibi seyyahın kardeşi Sir Gore Ouseley'in Tahran'a elçi olarak atanması, kendisinin de kardeşi tarafından elçilik sekreteri olarak davet edilmesiyle başlayan ve 1 Temmuz 1812 yılında görevinden ayrılarak İngiltere'ye dönüş sürecinin hikâyesini anlatır. Ouseley, ülkesine dönüş esnasında 1812 yılında gerçekleşen bu dönüş seyahatinde Anadolu'dan geçmiş, geçiş esnasında sol kol diye de bilinen ve Tebriz'i İstanbul'a bağlayan güzergâhı takip etmiştir. Seyyah, adı geçen ve yukarıda hakkında ayrıntılı bilgi verilen eserinde III. cildinin XIX. bölümünü yani 418-519. Sayfalarını Tebriz-İstanbul yolculuğuna tahsis etmiş ve *Journey from Tabriz to Constantinople (Tebriz'den İstanbul'a Yolculuk)* başlığını atmıştır (Ouseley, 1823: 418-519). Şimdi Ouseley'in 1 Temmuz'da Tebriz'den başlayan ve İngiltere'ye kadar olan dönüş seyahatinin önce Tebriz-Kars sonra da Kars-İstanbul arasındaki kısmında bizde eşlik edelim. Seyahate eşlik edilirken verilen rakamlar, yapılan tasvirler, değerlendirmeler tamamen seyyahın verilerine dayanmaktadır.

2.1. Ouseley'in Tebriz'den Kars'a Kadar İzlediği Rota.

Sir William Ouseley, İngiltere'ye dönmek üzere 1 Temmuz 1812 tarihinde İngiltere'nin Tahran elçiliğinin yazlık ikametgâhı olan Tebriz'den gece yola çıktığında yanında özel eşyaları, kendisine İngiltere'nin Tahran elçisi tarafından verilmiş evrak ve kraliyet hediyesinden oluşan 10 sandık yük ve Fetih Ali Şah¹¹ tarafından İngiltere kral naibine¹² - Prens Regent- hediye olarak gönderilen atlar vardı. Yolculuğunda kendisine bir elçilik görevlisi, İran sınırına kadar mihmandarlık¹³ etmek üzere görevlendirilen Kerbela'lı Hüseyin Han ve birkaç silahlı adamı, İstanbul'dan getirtilmiş bir tatar¹⁴, birkaç İngiliz uşak, dört İranlı uşak, yük hayvanlarının idaresinden sorumlu bir seyis eşlik etmekteydi (Ouseley, 1823: 418). Gece başlayan yolculukta ilk mola güneş doğarken ulaştıkları Tebriz'den 24-25 mil¹⁵ mesafedeki Sufiyah köyünde verilmiştir (Ouseley, 1823: 419). 2 Temmuz gününü köyde

¹¹ Ouseley'in İran'da bulunduğu dönemde İran Şahı. Kaçar hanedanından olan ve 1771 yılında doğan, 1840 yılında ölen Fetih Ali Şah, 1797-1834 yılları arasında hükümdarlık yapmıştır. Ouseley'in İran'da bulunduğu dönemde Fetih Ali Şah, Rusya ve Fransa'ya karşı İngiltere ile yakınlaşmış, askeri ve siyasi ilişkileri geliştirmiştir (Yazıcı, 1995: 451).

¹² Regent, naib kral yani krala vekâlet eden kimse anlamına gelmektedir. Bu kişi hanedana mensup ise Prens Regent (Naib Prens) denir (Gözler, 2011: 52-53). 1812 yılında İngiltere Kralı ve İrlanda Kralı olan III. George 4 Haziran 1738- 29 Ocak 1820 tarihleri arasında yaşamış ve 1768-1820 yılları arasında saltanat sürmüştür. Hayatının ve saltanatının son yıllarında artan akıl sağlığı problemleri üzerine 1810 yılında Galler'in Prensi olan en büyük oğlu George IV, babasının ölümüne kadar IV. George olarak başarılı oluncaya kadar Prens Regent olarak hüküm sürdü (https://tr.qwe.wiki/wiki/George_III_of_the_United_Kingdom 28/07/2020 saat 13: 42'de ulaşıldı). Yani Ouseley'in seyahati esnasında bahsi geçen Prens Regent -naib prens- III. George'un büyük oğlu IV. George idi.

¹³ Mihmandar: Kendisine bir misafir verilmiş yahut bir misafir maiyetine memur tayin edilmiş adam (Şemseddin Sami 1987: 1438).

¹⁴ Mektup ve emirleri bir şehirden ötekine götüren, atlı posta memuru, ulak (Fidan vd., 1996: 2781). İlerleyen sayfalardaki açıklamalardan isminin Mustafa olduğu anlaşılıyor.

¹⁵ Mil bir mesafe ölçüm birimidir. İngilizce kökenlidir, tarihte değişik yöre ve ilgi alanlarında farklı uzunlukta kullanılmış ve hâlen kullanılmaktadır. Kara mili ve deniz mili olarak iki farklı uzunluklara ayrılırlar. Bir kara milinin uzunluğu metrik hesaba göre 1.609,344 metre ye eşittir. Bir deniz milinin uzunluğu metrik hesaba göre tam: 1.852,2 metredir. ([https://tr.wikipedia.org/wiki/Mil_\(birim\)](https://tr.wikipedia.org/wiki/Mil_(birim)) 27/07/2020 saat 15:27'de ulaşıldı).

dinlenerek geçiren Ouseley ve beraberindekiler insanların güler yüzü ve ikramlarına rağmen boğucu hava, pire ve akreplerden dolayı rahat uyuyamamışlardır. 3 Temmuz'da sabah saat 00:03'te köyden ayrılan Ouseley ve maiyeti, 20-21 mil yolculuktan sonra saat 00:07'de yüksek tepedeki kalesi, yeşil ağaçları, bahçeleri, bereketli ovasıyla güzel manzaralı Marand'a ulaşırlar (Ouseley, 1823: 420). Marand'da bir süre dinlendikten sonra tekrar yola çıkan kabile, 40 millik yolculuktan sonra 4 Temmuzda kasvetli bir çöl üzerinde, yüksek tepeler ve derin bir nehir yatağı arasında kurulmuş Gargar köyüne varmıştır (Ouseley, 1823: 422, 423). 5 Temmuzda köyden ayrılan Ouseley ve beraberindekiler 7-8 mil sonra Aras Nehri'ne ulaşırlar biraz sıkıntılı da olsa ve nehri –güney tarafından kuzey tarafına- geçerek 5-6 millik yolculuktan sonra kırk beş Ermeni ailenin sakin olduğu Julfa köyüne girer (Ouseley, 1823: 428-429). Bir süre Julfa'da kalan ve çevrede incelemelerde bulunan Ouseley ve maiyeti 7 Temmuz da gece köyden ayrılır, Ağrı Dağı'na 50-60 mil mesafede bulunan Nahçıvan'a varırlar (Ouseley, 1823: 433). Nahçıvan'daki konaklamanın ardından akşam Ağrı Dağı'nın etkileyici görüntüsünü izleyerek yola çıkan kabile, kısa bir yolculuktan sonra düz, bereketli bir ovaya geçerler ve 9 Temmuzda önce Nahçıvan'dan 40 mil mesafedeki Dudongah köyüne, oradan da 28 millik yolculuktan sonra 10 Temmuzda Erivan'a varır (Ouseley, 1823: 439). Erivan'da konakladığı sürece İran'ın bölge valisi Hüseyin Han'ın sarayında misafir edilen Ouseley, İran askerlerine eğitim vermek üzere gönderilen ve o anda Erivan'da bulunan vatandaşı Captain Monteith ile karşılaşır. Şehirde üç gün kalan ve 13 Temmuzda tekrar yola çıkan Ouseley ve ekibi 13 mil sonra Aştarek adlı Ermeni köyüne varır. Kısa bir moladan sonra 5-6 mil ilerleyerek Abaran Dağı yakınında İranlıların bölge valisi Hüseyin Han'ın başında olduğu askeri kampa varıldığında vali tarafından güler yüzle karşılanır ve misafir edilirler (Ouseley, 1823: 440-443). Hüseyin Han, Kars paşasına¹⁶ bir referans mektubu yazarken, yol güzergâhında bulunan Kara Kale komutanı Kasım Bey'e de Ouseley ve beraberindekilerin Türkiye sınırına kadar güvenliklerinin sağlanması, kendilerine eşlik edilmesi talimatını verir. 14 Temmuz günü erkenden yoluna devam eden kabile, 10 mil sonra Gregoryen Ermenilerin dini merkezi olan Eçmiyazin'de¹⁷ Ermeni papazlar tarafından karşılanır. Patrik¹⁸ tarafından ziyaret edilirler (Ouseley, 1823: 443-444). Burada iki gün kalan ve kiliseleri de yakından inceleme fırsatı bulan Ouseley ve beraberindekiler 16 Temmuz akşam

¹⁶ Abdullah Paşa IV. Mustafa'nın saltanatı esnasında Kars'ın eyalet statüsünde olduğu, 28 Ağustos 1807 yılında Abdullah Paşa'nın Kars eyalet valisi olarak atandığı anlaşılıyor (BOA.TS.MA.e.719/36). Fakat bir müddet sonra II. Mahmud'un saltanatının başlarında Kars'ın sancak statüsüne indirildiği görülüyor. Nitekim Abdullah Paşa'nın Erzurum valisi hakkında şikâyetlerini merkeze bildirdiği 28 Şubat 1810 tarihli mektubunda mutasarrıf ünvanını kullanması Ouseley'in şehre geldiği zaman Kars'ın sancak statüsünde olduğunu, paşanın da sancakbeyi –mutasarrıf- rütbesinde olduğunu teyit etmektedir (BOA.C.DH.54/2659). Paşa 18 Ocak 1813 tarihinde ölümüne kadar Kars'ta yönetici olarak kalmıştır (BOA.HAT.722/34392). Yani Ouseley'in ziyaretinden yaklaşık 6 ay sonra vefat etmiştir. Zaten 1812 yılında paşayı ziyareti esnasında Ouseley'de paşanın iyice yaşlanmış olduğunu ifade etmektedir (Ouseley, 1823: 454).

¹⁷ Üç Kilise. Yazar kasabanın Türkler tarafında Üç Kilise olarak adlandırıldığını belirtmektedir (Ouseley 1823: 444).

¹⁸ Osmanlılar Devlet, (Ortodoks olmayan) Gregoryen, Süryani, Asuri, Kıpti, Keldani vb. Osmanlı vatandaşlarının devlet nezdindeki temsilcisi -Millet Başı- olarak bu grubun çoğunluğunu oluşturan Gregoryen Ermenilerden bir din adamını Patrik ünvanıyla görevlendirmiştir. Buna rağmen, Gregoryen Ermeniler, meşru dini lider olarak hükümet tarafından atanan patriği değil, ana makam olarak kabul ettikleri Eçmiyazin Kilisesi'nin başında bulunan kişiyi Katalikos yani dini lider olarak kabul etmişlerdir.

07: 00 civarında tekrar yola çıkar. Sabaha kadar yaklaşık 20 mil yol alarak Aras Nehri'ne ulaşırlar¹⁹. Burada İranlıların Erivan bölge valisi Hasan Han tarafından kabileyi karşılamak ve eşlik etmeleri için görevlendirilmiş Kara Kale komutanı Kasım Bey ve beraberindeki askerlerle karşılaşırlar (Ouseley, 1823:448). Birleşen iki grup birlikte 4-5 mil ilerledikten sonra çıplak bir arazi üzerinde, yüksek kayaların yanında, vadiye hakim bir noktada bulunan Kara Kale'ye varırlar ve kale komutanı Kasım Bey tarafından ağırlandırılır. 17 Temmuz gece tekrar yola çıkan ve bir süre akarsu yatağını takip eden kabile, Aras Nehri'ni bu defa batıdan doğuya geçerek Osmanlı topraklarına girer. Kısa bir yürüyüş sonrası çoğunluğu Ermeni olan ancak Kürtlerin kontrolündeki bir köye²⁰ ulaşırlar (Ouseley, 1823: 449-4450). Köyde bir süre dinlenen Ouseley ve ekibi sınırı geçerken Kars paşası Abdullah Paşa'ya da bir haberci göndererek bilgi verir. Köyden ayrılan kabile, Hacı Halil²¹, Hanah²² (Khaneh) köyleri üzerinden Kars'a varır ve vali Abdullah Paşa tarafından nezaketle karşılanıp misafir edilirler.

2.2. Ouseley'in Kars - Erzurum Seyahati

Kabile, artık Osmanlı idaresindeki Anadolu topraklarındadır. Şah tarafından sınıra kadar Ouseley'e mihmandar olarak atanan Kerbelâ'lı Hüseyin Han da görevini tamamlamış olarak geri döner (Ouseley, 1823: 451-452). Kars valisi Abdullah Paşa'ya bir nezaket ziyaretinde bulunan Ouseley, paşadan Erzurum'a kadar yolculuğunda yardım sözü alırken, gördüğü yakın ilgi ve nezakete karşılık olarak paşaya çeşitli hediyeler verir. Kars ile ilgili gözlemlerde bulunan Ouseley, 1812 yılında Kars'ın genel görünümünü ile ilgili şunları söylemektedir:

"... Bu uzun ve kalabalık şehri dolaşırken dört beş feet²³ çıkıntılı ahşap balkonlarıyla sağlam şekilde taştan inşa edilmiş evler dikkatimi çekti. Camın çok az kullanıldığı ahşap çerçeveleri ve genel yapılış tarzı uzun zaman önce görmüş olduğum eski tarz bir Avrupa kasabasını hatırlattı. Birkaç yüksek baca bu benzerliği daha güçlü yapabiliyordu. Bazı binalar çok güzeldi ve iyi kesilmiş taşlar görülebiliyordu. Pek çok ev ahşap ön cephesini sergilerken bir kaç lambiri ile kaplanmış gibi görünüyordu. Bir biri üzerine yüksek bir dağın eteğinde dikkate değer bir yüksekliğe kadar yayılmış olan evlerden çok azı üst kat ve ahşap merdivenlere sahipti. Nehrin iki tarafını birbirine bağlayan üç güzel ve sağlam taş, bir tanede ahşap köprü gördüm. Fakat kavisli olarak akan nehrin üzerinde muhtemelen benim göremediğim daha fazla köprü vardı. Aras'ın kollarından biri olan Arpa Çayı'nda bol balık olduğu görülmüyordu. Pencerenin önünde nehirde banyo yapmakta

¹⁹ Aras Nehri bir süre güney doğu yönünde ilerledikten sonra Urmiye Gölü hizasında doğu-batı yönünde ilerlemekte sonra da Kuzey doğuya yönelerek Hazar Denizi'ne dökülmektedir. Yazar önce nehri kuzey-güney istikametinde kuzeye geçerek bu günkü Ermenistan topraklarına geçmiştir. Bu bölgede bir süre ilerledikten sonra bu defa nehri doğudan batı istikametine geçerek Osmanlı topraklarına girmiştir.

²⁰ Seyyah köyün isminin Nahçıvan (Nakhchuan) olarak kaydetmiştir (Ouseley, 1823: 451).

²¹ Günümüzde Kars ili merkez ilçesine bağlı Hacı Halil köyü (Köylerimiz, 1968: 259).

²² Günümüzde Kars iline bağlı Hanak ilçe merkezi (Köylerimiz, 1968: 31).

²³ feet; İngiliz birim sisteminde bir uzunluk ölçüsü birimidir. 30,48 cm uzunluktadır. 1 yarda 3 fite eşit olup 1 fit 12 inçe eşittir. <https://tr.wikipedia.org/wiki/Fit#:~:text=Fit%20%C4%B0ngilizce%20tekili%20%C4%20%C4%B0ngilizce%3A%20foot,1%20fit%2012%20in%C3%A7e%20e%C5%9Fittir.26/07/2020saat14:29>'da ulaşıldı).

olan bazı çocuklar on dakika içinde sadece sepet ağ kullanarak farklı büyüklükte otuz balık yakaladılar (Ouseley, 1823: 454)."

20 Temmuz günü kafile yola çıkma hazırlıkları yaparken Ouseley'e, Türk sınırına kadar kendisine eşlik etmesi için Hüseyin Han²⁴ tarafından görevlendirilmiş olan Kasım Bey'de beraberindeki askerleriyle birlikte Kara Kale'ye dönmek üzere kafileden ayrılır. Kafileden ayrılan İranlı muhafızların yerine Kars Paşası, Erzurum'a kadar eşlik etmek üzere bir Topçu başı nezaretinde on dokuz silahlı asker tahsis eder. Hazırlıklarını tamamlayan Ouseley ve beraberindekiler, 21 Temmuz öğleden sonra saat 15: 00'de Erzurum'a doğru yola çıkarlar. Kafile, Kars çevresindeki yüksek dağların kayalık, çorak ve çıplak görünmesine karşılık yolculuk esnasında farklı noktalardan suyla beslendiği anlaşılan, çoğunlukla mısır ekili, bereketli bir bölgeden geçer. Yolculuk boyunca bazılarının üzerinde saman ya da mısır yüklü olan, yüklerin üzerinde de insanların oturmuş olduğu çok sayıda iki tekerlekli arabalar -kağnı-görürüler. Fakat Ouseley'i Erzurum yolunda en çok şaşırtan şey çiftler şeklinde koşulmuş 20-24 öküz grubu tarafından çekilen sabanlar olur. Bu sabanları çeken öküzlerin koşum takımlarına yatay olarak tutturulmuş tahtalar üzerine 5-6 insan oturarak hayvanları yönetmekte, bir kişi de sabanı dik tutarak arkadan diğerlerini takip etmekteydi (Ouseley, 1823: 457). Kars'tan yaklaşık 7 saat süren 20 millik bir yolculuğun ardından Ouseley ve ekibi Tosani²⁵ köyüne ulaşır. Köyde bir evde kalan Ouseley, köydeki evler ile ilgili enteresan bilgiler vermektedir. Ouseley'e göre evlerin mimarisi ve kullanım amacı şu şekildedir:

"... 50-60 mil boyunca geçtiğimiz diğer köylerde olduğu gibi Tosani'de de evlerin ahşap çatıları kalın bir kil ya da kum tabakası, çoğunlukla da süslü ot bitkileriyle kaplıydı. Yer altı girintilerine benzeyen cepheleri taştan, çatıları yerden yedi feet yüksekliğinde, yanlarda yavaş yavaş eğim verilerek yapılmıştı. Bitişiklerinde kışın kullanılmak üzere sığır dışkılarının saman veya odun parçaları ile karıştırılmasıyla yapılmış yakacak -tezek- yığınları bulunmaktaydı... Buradan geçen bir yabancı alçak, sıra dışı köstebek yuvalarına benzeyen bu toprak kaplı evlerde insanların barındığını düşünmez. Fark edebildiğim kadarıyla hepsi aynı şekilde inşa edilmiştir. Hepsinde tek ve büyük bir oda bulunur. Gece, aşırı soğuk ve sıcak havalarda sığırlar ve evcil hayvanlar da burada barınır. Odanın yerden 2-3 feet yükseltilmiş küçük bir bölümünde de aile fertleri yaşar. Benim nazik ev sahibimin evinde bu bölümün zemini ve tavanı çam tahtası ile döşenmişti. İçinde raflar, elbiseler için mandallar, bir kısmını sermiş olduğum yatağın doldurduğu geniş ahşap bir koltuğun yanında güzel bir ocak vardı. Penceresi yoktu. Işık sadece kapıdan ve tavana açılmış olan delikten içeri girebiliyordu. Bu tür konutlar kesinlikle hayatı kolaylaştıran şeyler ister. Fakat bu evler yılın çok soğuk geçen ayları boyunca hüküm süren soğuğa karşı koymak üzere tasarlanmıştır. Mülkiyetin güvencede olmadığı bir

²⁴ Yukarıda da hakkında bilgi verilen İran'ın Erivan Bölge valisi.

²⁵ Kağızman ilçesine bağlı eski ismi Todan olan Esenkır köyü olduğu değerlendirilmektedir (Köylerimiz, 1968: 212).

ortamda bu evlerde aile reisi bir bakışta sahip olduğu tüm varlığını görebildiği gibi aile ile bir çatı altına toplanmış olan sığırlar ve evcil hayvanlar birbirlerinin ısınmalarına katkıda bulunur. Ve bu yaşam geleneği onları hayvanları ve hayvanlarının pisliklerinden kaynaklanan kokuya alıştırmıştır (Ouseley, 1823: 457-458)."

Kafile, 22 Temmuz sabah 07: 00'da tekrar ilerleyerek 6-7 mil sonra sık bir ormana girer. Ormanda hırsız olduğunu tahmin ettikleri kendilerine paralel şekilde izleyen atlı ve silahlı kişileri görerek soyulma tehlikesi geçirirler. Ancak muhafızların varlığı soyguncuları caydırır. Yola devam eden Ouseley ve beraberindekiler yolda farklı büyüklükte volkanik taşlarla karşılaşır ve Ouseley bunlardan bir kaçını incelemek üzere yanına alır. Tosani'den başlayan 40 mil yolculuktan sonra kafile Medjenkirt²⁶ köyüne varır (Ouseley, 1823: 459-460). Köyde kıyafetinden dolayı İranlı olduğu anlaşılan Mihmandar Hüseyin Han, köylüler ile arasında çıkan bir tartışmada köylüler tarafından dövülür. Bu tatsız olay üzerine kafile, 23 Temmuz günü yoluna devam eder ve 10-11 mil yolculuğun ardından Ab-ı Garm denilen bir kaplıcaya ulaşır. Kaplıcada kafile mola vermişken Erzurum Paşasının²⁷ kafileye eşlik etmek üzere gönderdiği iki adamı kafile ile buluşur. Ouseley'de bu gelişme üzerine Kars'tan beri kendilerine eşlik eden Kars paşasının-Abdullah Paşa- adamlarına çeşitli hediyeler vererek teşekkür eder ve Kars'a dönmek üzere izin verir. Erzurum Paşası'nın adamları nezaretinde tekrar yola çıkan Ouseley ve ekibi 16-17 mil sonra Gregoryen Ermeni, Ortodoks Hıristiyanlar ve Müslüman ailelerin sakin olduğu 20 haneli Bedrovas²⁸ köyüne varırlar (Ouseley, 1823: 460). Ouseley, bu köydeki evlerin de Tosani'de olduğu gibi dışardan büyük köstebek yuvalarına benzediğini, aynı plan üzere yapıldığını ve kullanıldığını, evlerde aydınlatıcı olarak mum yerine çıra kullanıldığını gözlemlemiştir.

Resim 3: 1812 Yılında Bedrovas Köyü (Ouseley, 1823: PL.LXXVII, P.461).

²⁶ Günümüzde Kars ili Sarıkamış ilçesine bağlı Çamyazı köyü (Köylerimiz, 1968: 159).

²⁷ Erzurum bu dönemde eyalet statüsüne sahip olduğu için (Küçük, 1995: 328) paşa da Beylerbeyi rütbesine sahip olmalıdır. Ouseley, bu dönemde Beylerbeyinin Emin Paşa olduğunu yazmaktadır (Ouseley, 1823: 463). 20 Nisan 1814 Tarihli bir arşiv belgesinde de paşanın ismi ve ünvanı Erzurum valisi ve Tiflis, Gürcistan seraskeri Mehmed Emin Paşa olarak geçmektedir (BOA.C.TZ.108/5367).

²⁸ Günümüzde Erzurum ili Horasan ilçesi Yörükaltı Köyü (Köylerimiz, 1968: 587).

27 Temmuz gece 02: 00'da ay ışığı altında köyden ayrılan Ouseley ve beraberindekiler yolda tomruk, tahta ya da hasat edilmiş ürünlerin yüklü olduğu çok sayıda araba ile karşılaşır. Ayrıca küçük tekerleklerle birbirine bağlanmış merdaneler üzerine dizilen tomrukları taşıyan ve bir çift öküz tarafından çekilen taşıtlar ilgilerini çeker. 17-18 millik yolculuğun ardından görkemli bir kayanın eteğinde etkileyici ve güçlü görüntüsüyle kasabaya da ismini veren kalesiyle taçlanmış, güzel ve büyük bir taş duvarı olan Hasan Kale²⁹'ye ulaşırlar. Ouseley'in burada çoğu önceki geçtikleri köylerdeki gibi tek odalı, penceresiz evlerin yanında birkaç tane de büyük, ayrı odaları ve pencereleri olan evler dikkatini çeker (Ouseley, 1823: 461). Kafile burada kısa bir mola sonrası asıl menzilleri olan Alvar³⁰ köyüne doğru yoluna devam eder. Alvar köyüne ulaşan kafile, köyün mütesellimi tarafından dostça karşılanır ve kendilerine kalacak yer tahsis edilir. Köyde bir gün mola veren Ouseley, Erzurum paşasına şehre yaklaştıklarını, kendilerine kalacak yer ayarlanmasını talep eden bir haberci gönderir. 25 Temmuz günü yola çıkan yolcular 9-10 mil boyunca bereketli ve ekili bir bölgede ilerlerken Erzurum paşasının kendilerini karşılamak üzere gönderdiği görevlilerle karşılaşır. Paşanın gönderdiği askerlerin nezaretinde yola devam edilirken yolda çok sayıda çeşme Ouseley'in dikkatini çeker. İran'da yolculuk esnasında nadiren rastlanmasına karşılık Anadolu'daki yol güzergâhında çok sayıda çeşmenin bulunmasını memnuniyetle ifade eden Ouseley, bu çeşmelerin kıymetinin pek bilinmediğini, bazı kişilerin pis elleri ve ayaklarını bu çeşmelerde yıkayarak kirlettiklerini de üzülen belirtir (Ouseley, 1823: 462). Ouseley'e Erzurum'a ulaştığında önceki menzillerindeki ikametgâhlarına kıyasla daha rahat ve geniş olan, Ermeni bir aileye ait ev tahsis edilir. Ouseley, ikameti esnasında sohbet ettiği bazı Ermenilerden antika türü malzeme satan varsa kendisine ulaşmak için yardımcı olmalarını rica eder. Bahsi geçen Ermenilerin aracılığıyla temas kurulan bazı kişiler ellerinde içinde bazı tabletler ve Arşak krallarına³¹ ait paraların da olduğu tarihi eserleri getirerek Ouseley'e satarlar³². 26 Temmuzda Emin Paşa'ya nezaket ziyaretinde bulunan ve iki Hint şalı ile bir İngiliz tüfeğinden oluşan hediyeler takdim eden Ouseley'e paşa da aynı nezaketle karşılık verir ve İstanbul'a kadar yolculuğunu kolaylaştırmak için yol güzergâhındaki idarecilere mektup yazmayı, kendi tatarını da eşlik etmek üzere göndermeyi taahhüt eder. Ayrıca Ouseley'i 28 Temmuz akşamı kampında yemeğe davet eder. 28 Temmuz akşamı paşanın kampındaki yemeğe maiyetinden Hüseyin Han ve Tatar Mustafa ile birlikte katılan Ouseley, büyük bir çadır içinde yenen akşam yemeği hakkında ilginç bilgiler verir. Ouseley, yemek ile ilgili olarak şu bilgileri vermektedir:

"... Görkemli şekilde giyinmiş, biri paşanın hazinedarı, diğeri oğlu iki kişi beni geniş, içi zerafetle döşenmiş ve bu aşırı sıcak mevsimde aranan en

²⁹ Günümüzde Erzurum ili Pasinler ilçe merkezi olan yerleşim birimi.

³⁰ Günümüzde aynı isimle Erzurum ili Pasinler ilçesine bağlı köy.

³¹ Arşak Krallığı Doğu Anadolu Bölgesi'nde ve Kafkasya'da MÖ 150'li yıllarda kurulan bir Ermeni Devleti'dir. (https://tr.wikipedia.org/wiki/Arşak_Krallığı#:~:text=Arşak%20Hanedan%C4%B1%20veya%20Ar%C5%9Fak%20Hanedan%C4%B1,yer%20alan%20Armavir%C2%B4di.11.07.2020Tarihindesaat 23: 54'te ulaşıldı.

³² Bunlardan birisi ağırlığınca altın değerinde bazı Greek tabletleri ile Arşak krallarına ait 18-19 adet gümüş para, getirmiştir. Bir diğeri de damaklı akik taşı, oyulmuş akik taşı ve bazı önemsiz taşlar getirirken bir diğeri de Mecusiler şeklinde tasvir edilmiş üç kralı simgeleyen bir minyatür getirmiştir (Ouseley, 1823: 463-464).

lüks maddeleri sergileyen bir çadırın kapısında karşıladılar. Oturduğumuz koltuğun sol tarafında yerde, görünüşe göre yer altından beslenen, yaklaşık dört feet genişliğinde, soğuk, berrak bir su kaynağı vardı. Olağan ikramlar ve konuşmalardan sonra bir uşak yemeğin hazır olduğunu söyledi. Bu nazik davete katılmak üzere seçmiş olduğum mihmandar Hüseyin Han ve Mr. Brice'da benimle birlikte bu sıra dışı koltuktaydı. Paşanın çadırının birkaç yard içinde fakat açık havada bir tezgâh üzerine büyük yuvarlak bir tepsi yerleştirildi. Böylece oluşan bir tür alçak masanın etrafına ev sahibi, oğlu, hazinedarı, iki veya üç Türk ve biz yabancılar toplandık. Geleneksel el yıkamadan sonra halıların üzerindeki minderlerimize oturduk. Değişik hizmetleri yerine getiren çok sayıda hizmetçi sessiz, sakin ve saygıyla bekliyordu. Herkese boyunlarından dizlerine kadar uzanan zengin işlemeli bir bez, bir tahta kaşık ve bir cam bardağı şerbet verildi. Masaya önce dilimlenmiş salatalık, ekme, peynir, tuz ve yemek süresince masada kalan içi çeşitli haşlanmış sebzelerle dolu tabaklar getirildi. Onları çorba tabağı takip etti. Çorbayı kısa süre sonra kızarmış kuzu eti takip etti. Dördüncü olarak reçel, beşinci sırada pilav, altıncı olarak, tatlı, yedinci sırada tavuk ve pek çok diğer farklı şeyler getirildi. Konuklar her birinden nadiren ağız dolusu alıyordu. Önümüze o kadar çok tabak getirilip götürüldü ki ben kırka ulaştığında saymaktan bıktım. Tadına bakmış olduğum tabakların sayısının yetmişi aştığını tahmin ediyorum. Çoğu lezzetliydi fakat çok azı sıradan bir Paris'li aşçının ününü artıracak kadar mükemmeldi. Şerbet çok nefisti. Yemek başladığımız gibi herkesin ellerini yıkamasıyla sona erdi. Uzun süren bu ziyafet süresince enstrümental ve vocal müzik sunuldu. İki kişi gitar, iki kişi de rebab³³ çalarken ara sıra yumuşak ve melodik bir tarzda şarkı söylüyorlardı. Türk olmalarına rağmen Pers havalarını çaldıklarında mükemmel bir performans gösteriyorlardı. Tahran ve Şiraz'dan kulağıma aşına olduğum bu tatlı müziği yeniden duymak beni çok memnun etti. Paşa, kahve ve pipo eşliğinde bir süre konuşmadan sonra bana güzel bir at verdi, ben de askeri bir kamptan çok hoş bir yazlık ikametgâh gibi görünen kamptan ayrıldım (Ouseley, 1823: 469-471).''

Geceyi şehirde geçiren Ouseley ve ekibi 29 Temmuz sabah güneş doğarken Erzurum'dan ayrılırlar (Ouseley, 1823: 471).

³³ İslâm âleminin hemen her yerinde genellikle birbirine yakın şekillerde kullanılan bir grup telli musiki aletinin genel adı olan rebab, hem ayaklı kemane hem de lavta türünden tamamen veya yarı yarıya deri göğüslü çalgıların ismi olarak kullanılmıştır (Karakaya, 2007: 493).

2.3. Ouseley'in Erzurum- Tokat Seyahati

Erzurum'dan hareket eden kabile saat 13: 00'te Aşkale³⁴,ye ulaşır ve gece yarısına kadar mola verir. Mola sonrası yola çıkan Ouseley ve maiyeti, 6 mil sonra Fırat Nehri'nin kıyısına varır. Sol taraflarında akan nehri takiben 20 mil yol alarak harabe bir kervansarayın³⁵ bulunduğu Şeytan Deresi adı verilen yerdeki güzel bir çayırıltaki önceden belirlenen menzile³⁶ varır (Ouseley, 1823: 472). Gece 01:00'e kadar verilen molanın ardından 22 mil boyunca Fırat Nehri'ni takip eden, sonra nehir yatağından ayrılarak aşırı dik ve taşlı zeminde 10-11 mil ilerleyen kabile 31 Temmuz sabahı birkaç yarı mağara tipi evden oluşan Kara Kulak³⁷ köyüne varır. Köydeki bir gün molanın ardından 1 Ağustos sabahı yola devam eden Ouseley ve beraberindekiler, 10-11 mil sonra Lori³⁸ köyüne varır (Ouseley, 1823: 473-474). Köyde saygıdeğer ve nazik bir çiftçinin evine misafir olan ekip, akşama kadar dinlendikten sonra saat 20:00 civarında köyden ayrılır. Gece boyunca aşırı dik ve tehlikeli patikaların olduğu Elmalı Dağı'nda 30 mil ilerleyerek güzel büyük bir kasaba olduğu anlaşılan Çiftlik'e³⁹ ulaşırlar. Çiftlik'te akşam 22:00'ye kadar verilen aranın ardından tekrar yola çıkan kabile gece 28 mil yolculuktan sonra 3 Ağustos sabahı şirin görünümlü, bir tepenin eteğinde kurulmuş ve birkaç evden ibaret olan Şiran'a⁴⁰ girer (Ouseley, 1823: 475-476). Akşama kadar verilen mola esnasında Ouseley, Şiran'da bulunan harabe halindeki iki kilisede incelemelerde bulunur. Akşam saat 21:00 civarında harekete geçen kabile gece boyunca nehirler, vadiler, şelaleler ve yalçın kayalardan tablo gibi görüntüler sunan bir orman içinde 27 mil ilerleyerek sabah güzel bir dere kenarında Karabek Çayırı denen düz ve ağaçlık bir alanda mola verir (Ouseley, 1823: 477). Kabile dinlenirken geriden gelen ve Tokat istikametine devam eden kırk kişinin eşlik ettiği yüz katırdan oluşan bir kervan yanlarından geçer. Ouseley ve ekibi gün batımında Karahisar'a⁴¹ kadar 26 mil sürecek olan yolculuğuna başlar. İlk birkaç mil güzel ve verimli bir bölgeden geçerken Müsellim Dağı'na tırmandıklarında uçurumların kenarından ilerlemek zorunda kalırlar. Yol boyunca sık sık yer sarsıntılarına da şahit olurlar. Ouseley'e göre dağa da yüksek rütbeli bir Türk görevli ailesi ve uşakları ile geçerken meydana gelen deprem sonucu oluşan uçuruma düşerek hayatını kaybettiği için Müsellim Dağı denilmiştir. Dağı geçen grup kısa süre sonra 5 Ağustos günü büyük bir kayanın eteğinde kurulu, Müslüman ve Ermenilerin birlikte yaşadığı Karahisar'a varır (Ouseley, 1823: 478).

³⁴ Günümüzde aynı isimle Erzurum iline bağlı ilçe.

³⁵ Yollar üzerinde kervanların konaklamasına mahsus tesisler (Şemseddin Sami, 1987: 1160).

³⁶ Konak manasına gelir. Bir köy, kasaba ya da muhafazalı bir kervansaraydır. Menzillerin mesafesi arazi durumuna göre değişmekle birlikte takriben 35-40 km'den fazla olmazdı (Sertoğlu, 1986: 221).

³⁷ Günümüzde aynı isimle Erzincan ili Çayırılı ilçesine bağlı köy.

³⁸ Günümüzde Bayburt ili Demirözü ilçesine bağlı Beşpınar köyü.

³⁹ Bu günkü Gümüşhane iline bağlı Kelkit ilçe merkezi (<http://www.nisanyanmap.com/?lv=2&y=Nefsi%20%C3%87iftlik&t=&srt=x&u=1&ua=0>, 13.07.2020 Saat 14: 14'de ulaşıldı).

⁴⁰ Günümüzde aynı isimle Gümüşhane ilinin ilçesi.

⁴¹ Günümüzde Şebinkarahisar adıyla Giresun iline bağlı ilçe merkezi.

Resim-4: 1812 Yılında Karahisar (Ouseley 1823: PL.LXXVII, P.478).

Ouseley, Karahisar'da iken İstanbul'dan gelip İran'a giden bir kafilayla karşılaşır. Kafilenin tatarından Mr. Liston'un İngiliz elçisi olarak İstanbul'a geldiğini ayrıca başkentte bir Fransız ve bir Rus bakanın da bulunduğunu öğrenir. Molanın ardından 6 Ağustos sabahı Karahisar'dan ayrılan kabile büyük bir kaya üzerine yapılmış olan Karahisar'a adını veren kalenin kenarından ilerler. Daha sonra Kelkit Nehri'ni soluna alarak vadi boyunca, dağların, işlenmiş taşlardan yapılmış süslü kemerlerin, çeşmelerin etkileyici görüntüsünü de izleyerek bazen tehlikeli şekilde daralan, uçurumların kenarından devam eden bir patikada 20 mil ilerleyerek Arpacık⁴² köyüne ulaşır (Ouseley, 1823: 479). Arpacık'ta verilen molanın ardından 7 Ağustosta tekrar yola çıkan Ouseley ve ekibi, yine Kelkit Nehri'nin sol tarafından uçurumlar arasında kıvrılarak ilerleyen, ince, iki kişinin yan yana geçemeyeceği kadar dar ve çalılarla kaplı patikayı takip ederek 24 mil sonra Koyulhisar'a⁴³ varır. Köyde verilen molada erik ağaçlarının gölgesinde dinlenen Ouseley, köyün hemen yakınındaki bir tepe üzerinde olan, köye de ismini veren kale dışında, kalenin bir mil uzağında dik ve yüksek bir kaya üzerine inşa edilmiş ikinci bir yapı gözlemlemiştir (Ouseley, 1823: 480).

Resim-5: 1812 Yılında Koyulhisar (Ouseley 1823: PL.LXXVII, P. 480).

Kabile 8 Ağustos akşamı İstanbul'dan Erzurum'a giden başka bir kafilenin köye girdiği saatlerde Koyulhisar'dan ayrılarak yoluna eder. Dik ve kavisli bir patikada ilerleyerek bir süre sonra Ejder Dağı'na tırmanır. Dağın geçilmesinden sonra Ejder Ormanı denen düz ve ağaçlık bir alanda ilerleyen kabile, gece yarısı Koyulhisar'a 22-23 mil uzaklıkta orman içinde

⁴² Günümüzde Sivas ili Suşehri ilçesine bağlı Arpacı köyü.

⁴³ Günümüzde Sivas iline bağlı Koyulhisar ilçe merkezi.

çimenlerle kaplı açık bir alanda kamp kurar. Gece hem ısınmak hem de vahşi hayvanları korkutmak amacıyla ateş yakılır. 9 Ağustos sabah 07: 00'da yoluna devam eden yolcular çok sayıda mısır tarlasının bulunduğu verimli bir bölgede 26 mil ilerledikten sonra görkemli çam ağaçlarının arasında kurulu 50 haneden oluşan Kutani'ye⁴⁴ ulaşır (Ouseley, 1823: 482). Ouseley, köydeki evlerin bir kaçı dışında genelde köknar ağaçlarının gövdelerinin yan yana dizilmesi ve aralarının kil ile doldurulmasıyla inşa edilmiş olduğunu belirtir. 10 Ağustosta köyden ayrılan kabile 2 mil sonra Ermenli⁴⁵, 10 mil sonra da Başçiftlik'i⁴⁶ geçerek gece çoğunluğu meşe ve farklı türden ağaçların oluşturduğu güzel bir orman içinde 22 mil süren yolculuğun ardından 02.00 civarında Niksar'a⁴⁷ vasıl olur (Ouseley, 1823: 483). İkameti esnasında Niksar'da incelemelerde bulunan Ouseley'e göre; evlerin çoğu tek katlı ve üstü toprakla örtülü olmasına rağmen bazılarının iki ya da üç katlı, taştan yapılan birinci katı hayvanlara, üst katları insanlara tahsis edilmiştir. Üst katlar ahşap ya da taş-ahşap karışımı olup, bu çok katlı evlerin çatıları eğimli ve yüksektir. Çatısında da birkaç tane tuğla baca vardır. Şehir mezarlığında ustalıklı yontulmuş, üzerinde antik yazılar bulunan mezar taşları ve harabe halinde birkaç kümbet⁴⁸ görür. Ayrıca evlerin duvarlarında antik Bizans ve Roma dönemine ait yazıtların da yer aldığı kıymetli taşların hoyratça inşaat malzemesi olarak kullanıldığını üzümlere seyrederek (Ouseley, 1823: 484). 11 Ağustosta Tokat yönünde yola devam eden Ouseley'in grubu, Okdam⁴⁹ köyünün yanından ilerleyerek 27 mil sonra Tokat Çayı'nı geçerler. 3 mil sonra da Tokat'a ulaşırlar.

Resim-6: 1812 Yılında Tokat ve Kalesi (Ouseley, 1823: PL.LXXVIII, P189).

Tokat posta evine yerleşen ve pazardan ihtiyaç duydukları yiyecekleri temin eden kabile dinlenirken kendilerini endişeye sevk eden kentte ve İstanbul'a kadar güzergâhları boyunca

⁴⁴ Günümüzde Tokat ili Reşadiye ilçesine bağlı Taşlıca köyü.

⁴⁵ Tokat ili Başçiftlik ilçesine bağlı Erikbelen köyü.

⁴⁶ Günümüzde aynı isimle Tokat iline bağlı ilçe merkezi.

⁴⁷ Günümüzde aynı isimle Tokat iline bağlı ilçenin merkezi.

⁴⁸ Türklere ait çadır sanatının mimariye geçmiş örnekleri olarak konik veya piramit çatılı, yuvarlak ve köşeli mezar yapısı, türbe (Fidan vd., 1996: 1827).

⁴⁹ Günümüzde Tokat merkez ilçeye bağlı Yağmurlu beldesi (<https://nisanyanmap.com/?y=Ya%C4%9Fmurlu&lv=&t=tokat&u=1&ua=5>, 14.07.2020 Tarihinde saat 20:36'da ulaşıldı).

hüküm süren veba salgını⁵⁰ haber alırlar. Bir gün önce Niksar'da vebadan 50-60 kişinin öldüğünü duymaları, Tokat'ta da kafilenin atlarının nallarını yenilemesi beklenen nalbant ve karısının vebadan ölümüne şahit olmaları endişelerini artırır. Ouseley, bu gelişme üzerine aynı gün -12 Ağustos- Tokat'tan ayrılmak ister ancak Tatar'ın hayvanların daha fazla dinlenmeye ihtiyacı olduğu yönündeki uyarısı üzerine yola çıkışını bir gün ertelemek zorunda kalır. Şehirde kaldığı sürece buldukları hanın hakim konumundan faydalanarak Tokat'ı gözlemlemeye çalışır. Şehrin dar sokakları, çoğu toprak, ahşap, taş ya da tuğladan inşa edilmiş, kiremitli çatıları, çıkıntılı balkonlarıyla şehrin güzelliğine hayran kalır. Evlerin pencerelerinin küçük, giriş katlarının karanlık olmasına rağmen üst katları mükemmel olarak değerlendirir (Ouseley, 1823: 488-489). Ayrıca diğer yerlere oranla sıkı şekilde kapalı olmalarına rağmen Tokat kadınlarının daha serbest, daha az çekingen davrandıklarını gözler (Ouseley, 1823: 488-489). Hazırlıklarını tamamlayan kabile 13 Ağustos akşam Tokat'tan ayrılır.

2.3. Ouseley'in Tokat- Amasya Seyahati

Amasya istikametine doğru gece boyunca 27 mil ilerleyen Ouseley ve ekibi 14 Ağustos sabahı Turhal'a⁵¹ ulaşır.

Resim-7: 1812 Yılında Turhal (Ouseley, 1823: PL.LXXVII, P.491).

Handa yer bulunamadığı için Tokat Çayı'nın kenarında düz, ağaçlık bir alanda mola verirler. Molanın ardından ilerleyen kabile, 25 mil sonra Ezine Pazar'ından⁵² geçerek köy yakınlarındaki kervansaraya ulaşır. Düz kesme taşlardan yapılmış, geniş, sağlam bir yapı olan

⁵⁰ Osmanlı İmparatorluğu'nun hüküm sürdüğü Anadolu ve Balkanlar veba ile ilk olarak VI. yüzyılın ortalarında, Bizans İmparatoru Büyük Jüstinyen (483-565) döneminde tanışmıştır (Varlık, 2018: 32). Bundan sonra da muhtelif tarihlerde tekrarlayan veba salgınları Anadolu ve Balkanları tehdit etmeye devam etmiştir. Bu salgınlar 19. yüzyıla kadar 542, 558, 573-574, 599, 618-619, 698 ve 747-748, 1340, 1453- 1517, 1517-1570, 1578-1599, 1611-13, 1620, 1624, 1627, 1636-37, 1647-49, 1653-56, 1659-66, 1671-1680, 1685-95, 1697, 1713, 1719, 1728-29, 1739-1743, 1759-1765, 1784-1786 ve 1791-1792 tarihlerinde olmak üzere sık sık tekrarlanmıştır (Varlık, 2018: 32-34). Amasya'da etkileri görülen veba salgınının da Osmanlı topraklarında 1812 yılında başlayan genel salgının uzantısı olduğu anlaşılmaktadır. 1812 yılında Osmanlı topraklarında görülen bu salgın o kadar çok can kaybına yol açmıştır ki İzmir'de nüfusun 1/5'i ölürken, İstanbul ve çevresinde de 220.000 kişinin ölümüne neden olmuştur (De Kay, 2009: 134).

⁵¹ Günümüzde aynı isimle Tokat iline bağlı ilçe merkezi.

⁵² Günümüzde aynı isimle Amasya merkez ilçeye bağlı köy.

handaki molanın ardından ertesi günün sabahında yola devam eden kabile, sarp kayalıklar arasında uzanan vadilerden ilerleyerek Amasya'ya yaklaşır. Şehre girmeden önceki 3 mil boyunca meyve bahçeleri ve yazlık evler arasından geçerek 25 mil yolculuğun ardından 16 Ağustos sabahı Amasya'ya girer (Ouseley, 1823: 491-493).

Resim-8: 1812 Yılında Amasya ve Harşena Dağı (Ouseley, 1823: PL.LXXVIII, P.494).

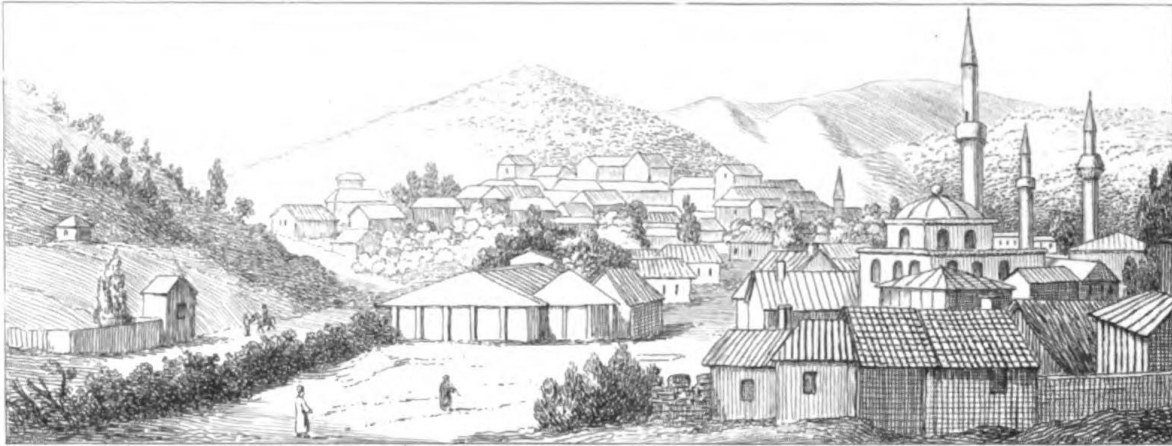
Amasya'da handa dinlenen Ouseley, sıra dışı bir törene tanıklık eder. Kaleden arka arkaya atılan topların gürültüsüyle irkilir ve ne olduğunu anlamaya çalışır. Kısa süre sonra bu törenin Ermeni bir kadının Müslüman olmasından dolayı düzenlenen kutlamanın bir parçası olduğunu öğrenir. Top seslerinin nedenini öğrenen Ouseley, bir müddet sonra da İstanbul'dan gelip Tokat istikametine gitmekte olan bir tatar dan veba salgını konusunda endişe verici haberler alır. Tatar, Ouseley'e altı gün önce İstanbul'dan ayrıldığını, İstanbul'da salgın nedeniyle şehrin boşaldığını, Merzifon'da iken yarım saat içinde salgın hastalıktan ölen beş kişinin cenazelerinin taşınmasına, şehirden gelen feryat ve çığlık seslerine şahit olduğunu belirtirken, kendisine de bir an önce yola çıkmasını, şehirde fazla kalmamasını söyler. Kendisi de Amasya'da dört kişinin vebadan öldüğünü öğrenir. Akşama kadar şehirde kalan Ouseley, şehrin ortasından akan nehrin kuzey tarafında yer alan yalçın kaya üzerindeki kale ve dağın güney yamaçlarına oyulmuş antik mezarlara hayran kalır. Ancak şehirdeki salgın nedeniyle yeterli inceleme fırsatı bulamaz ve aynı gün akşam gün batımında Amasya'dan ayrılır (Ouseley, 1823: 493-495).

2.4. Ouseley'in Amasya- Bolu Seyahati

Amasya'dan sonra gece boyunca seyrek ağaçlardan oluşan ormanlık alanda 28-29 mil ilerleyen kabile, 17 Ağustos sabahı Merzifon'a varır. Ancak veba salgınından dolayı gece altmıştan fazla kişinin öldüğü yönündeki haberler üzerine şehre girmeyip yol kenarında bir çeşme başında konaklamışlardır. Aynı gün de on bir kişinin daha cenazelerinin defnedilmesine, mezarlıkta yeni kazılmış çok sayıda mezara, mezarların başında feryat eden insanlara, bazı şehir sakinlerinin şehri terk etmelerine tanıklık etmişlerdir (Ouseley, 1823: 495-496). Akşam 18:00 sularında mola yerinden ayrılan kabile, şehre girmeden şehrin kenarından geçerek, çoğunlukla sarp ve yüksek kayalar arasında uzanan kuru bir nehir

yatağını gece boyunca takip ederek 23 mil sonra Dingil Hasan⁵³ köyüne, oradan da Direkli Bel Geçidi'ne ulaşır. Geçitte güvenliği sağlamak üzere konuşlanmış 25-30 silahlı adamla karşılaşılır. Burada mola vermeyen kabile, 15-16 mil sonra 16 Ağustos sabahı üzerinde kale olan muazzam bir kayanın eteğinde, Kızılırmak Nehri'nin kenarında kurulu, şehri çepeçevre saran bereketli düzlükleri ve sık ağaçlı ormanlarıyla sıra dışı bir görüntüye sahip olan Osmancık'a varır (Ouseley, 1823: 497-498). İnsanların bir bölümü ürünlerini hasat etmek, diğerleri de veba salgınından korunmak için şehirden uzaklaşmış olmalarından dolayı kabile adeta şehri boşaltılmış olarak bulur. Osmancık hanında bir yandan sıcak diğer yandan pire ve sivrisineklerden dolayı rahat edemeyen kabile, akşam tekrar yola çıkar. Kızılırmak Nehri'nin sol tarafından ilerlerken, Kızılırmak'ı, gür ormanları, antik kale harabelerini izleyerek 19 Ağustos sabahı Hacı Hamza⁵⁴ köyüne varır (Ouseley, 1823: 498). Akşama kadar mola veren Ouseley ve ekibi, akşam Hacı Hamza'dan ayrılır. Kızılırmak'ın sol tarafında ilerleyen kabile, 4-5 mil sonra nehri geçip, nehir yatağından ayrılarak batıya doğru ilerler. 29-30 mil sonra 20 Ağustos sabahı kurşun kaplanmış gümüş görünümlü kuleleriyle taçlanmış sivri minareleri ile dikkat çeken, ağaçlık tepeler arasına kurulu ve derece bakımından pek çok şehirden daha güzel gözükken Tosya'ya⁵⁵ varırlar.

Resim-9: 1812 Yılında Tosya (Ouseley, 1823: PL. LXXX, P.500).

Kabile Tosya'da iken başlayan şiddetli gök gürültüsü ve yıldırımların eşlik ettiği yağmurlu hava kafilenin molasını uzatır. Yağmur ve fırtınanın durmasıyla ortaya çıkan güzel havanın aldaticılığı akşam vakti kafileyi yola çıkmaya teşvik eder. Ancak yolda tekrar gök gürültülü yağmura yakalanan kabile, zorluklara rağmen gece boyunca 28-30 mil ilerleyerek 21 Ağustos sabahı Koç Hisar'a⁵⁶ varır. Akşama kadar dinlenen grup, akşam köyden ayrılarak ay ışığında genelde düz, ağaçlarla süslenmiş, çoğunlukla pirinç ve buğday ekili verimli bir bölgede 27-28 mil ilerleyerek 22 Ağustos sabahı evler ve bahçeler arasında yükselen minarelerin hoş

⁵³ Günümüzde Bacakoğlu ismiyle Amasya ili Gümüşhacıköy ilçesine bağlı köy.

⁵⁴ Günümüzde aynı isimle Çorum ili Kargı ilçesine bağlı köy.

⁵⁵ Günümüzde aynı isimle Kastamonu iline bağlı ilçe merkezi.

⁵⁶ Günümüzde Çankırı iline bağlı Ilgaz ilçe merkezi.

görüntüsü eşliğinde Kara Süren'e⁵⁷ ulaşır. Köyde mola veren Ouseley ve beraberindekiler, öğleden sonra 13:00 sularında tekrar yola çıkar. Ağaçsız, çoğunlukla mısır ve pirinç tarlalarının bulunduğu bir bölgede 6-7 mil ilerleyerek önce Karacalar'a⁵⁸ gelirler (Ouseley, 1823: 500-502). Karacalar'da köy yakınlarındaki bir karakolda mola veren kafile, geceyi burada geçirir. Karakoldaki askerlerle sohbet eden Ouseley, askerlerin Çapanoğlu'na⁵⁹ bağlı olduğunu öğrenir. Anadolu'dan geçtiği dönemde Anadolu'da Osmanlı topraklarında yaygın olan ayanların⁶⁰ gücü ve merkezi otoritenin zayıflığına da şahitlik eder. Yolculuğu esnasında duyduğu bir hikâye de Anadolu'daki ayanlık gerçeğini tüm çıplaklığıyla ortaya koyar:

"... Bütün günü, içinde bazı askerlerin konuşlu olduğu bir karakolda geçirdik. Bu askerler bir direğe elli yarda⁶¹ içinde canlı kalmış bir enkazın kalıntıları gibi görünen bir bayrak asmışlardı. Bu askerlerin Turhal'dan Hamamlı'nın⁶² ötesine kadar uzanan orta büyüklükte bir ülkeyi idare eden ve antik hükümdarların soyundan gelen güçlü şef Çapanoğlu'nun hizmetinde olduğunu öğrendim. Zaten ben Amasya'dan bu karakola kadar Çapanoğlunun idaresindeki adaletinin sertliği hakkında -ki üç yıldır suçluların kıvranan vücutlarının katlanmış- çok sayıda ikna edici kanıt görmüştüm. Çok sayıda haberci tarafından onaylanan bilgiye göre İstanbul'dan yola çıkmış olan bir Tatar kuryenin, Turhal yakınlarında uyurken süslü bir hançeri ve bir torba dolusu altın parası soyulur. Ayrıca soyguncular rehberini de öldürür. Bu olay üzerine Çapanoğlu olayın aydınlatılmasına yardımcı olanlara ödül vaad eder. Ödül nedeniyle olayı gören bir Arap her şeyi anlatır. Yapılan uzun ve özenli bir araştırmadan

⁵⁷ Eski ismi Karacaviran olan ve günümüzde Çankırı iline bağlı Kurşunlu ilçe merkezi olduğu değerlendirilmektedir. Seyyahın telaffuz hatasından dolayı Karaca Viran'ı Kara Süren şeklinde yazdığı tahmin edilmektedir.

⁵⁸ Günümüzde Çankırı iline bağlı Atkaracalar ilçe merkezi.

⁵⁹ 18 ve 19. yüzyıllarda Bozok merkez olmak üzere Orta Anadolu'da hakimiyet kuran âyan ailesi. Yazarın seyahati esnasında Çapanoğlu ailesinin başında bulunan kişi 1782 yılında ölen ağabeyi Hacı Mustafa Bey'in yerine Bozok sancağına mutasarrıf olarak atanan ve 1813 yılında ölene kadar bölgeyi yöneten Süleyman Bey'dir. Aileye en parlak dönemini de yaşatan Süleyman Bey'in Bâbüâlî'ye karşı yumuşak davranması ve ıslahatçı padişah III. Selim'in Nizam-ı Cedid hareketine taraftarlığı, onun hâkimiyet sahasını genişletmesine yardımcı olmuştur (Mert, 1993: 220-222).

⁶⁰ Osmanlılarda şehir ve kasabalarda devletle halk arasındaki ilişkileri düzenleyen kimselere verilen ad (Mert, 1991: 195). 16. yüzyılın ikinci yarısında âyan, iltizama katılmak ve çiftçiye borç para vermek suretiyle servetini çoğaltıp topraklarını genişletti. Bazen zorba yöneticilere karşı mücadele etmesi, âyanı himaye arayan halkın koruyucusu durumuna getirdi. 17. yüzyılda görülen Celali isyanları ve tımarlı sipahiliğin ihmal edilmesi yüzünden boş kalan tımarlar iltizama verilince, mültezimlik yoluyla köylüye âdeta hakim olan âyan, toprağını terk eden çiftçi ve leventlerin kendisine sığınması ile çalışan ve savaşan nüfus bakımından da kuvvet kazandı. 1695 yılından itibaren bazı mukataaların malikâne adı verilen bir usulle ve kayd-ı hayat şartıyla iltizama verilmesi ile irsen devam ettirme imkânı ile devlete ait bazı yetkileri kullanma fırsatını ele geçirdi. 18. yüzyıl ortalarına doğru, Bâbüâlî'nin taşradaki gücünün giderek azalması ve bir âyan ailesinin kendi bölgesinde devamlı olarak yöneticilik yapması sonunda âdeta bir hanedan hüviyeti taşıyan büyük aileler ortaya çıktı. Taşradaki otorite boşluğunu dolduran âyan, eşraf, hanedan ve derebeyi aileleri memleketin birçok yerinde varlık ve üstünlüklerini kabul ettirmişlerdi (Mert, 1991: 196).

⁶¹ 3 fite eşit bir uzunluk birimi; 91,44 santimetre olarak tanımlanır; orijinal olarak bir adımın ortalama uzunluğu olarak alınır. (<https://www.metric-conversions.org/tr/uzunluk/yarda-santimetre.htm> 26/07/2020 saat 14:23'de ulaşıldı.)

⁶² Günümüzde aynı isimle Karabük ili Eskipazar ilçesine bağlı köy.

sonra caniler ve yağmanın partnerlerinden oluşan yetmişin üzerinde adam her biri 1,5-2 mil aralıklarla yere çakılmış kazıklara canlı olarak oturtuldular (Ouseley, 1823: 502).’’

Yolculuğu esnasında bazen kafilenin önünde bazen de arkasında kendini yalnız halde bulmasına rağmen güvenlik içinde yolculuk etmesini bu tür barbarca cezalara bağlar: *“... Bu tür barbarca cezalar sayesinde yabancı birisi Amasya’dan Çerkes’e⁶³ kadar en medeni bir Avrupa ülkesindeki kadar güvenlik içinde yolculuk edebilir (Ouseley, 1823: 502-503).’’* Karacalar yakınındaki karakoldaki verilen mola sonrası 23 Ağustos sabahı grubuyla Çerkes istikametinde düz, ağaçsız fakat ekili bir alanda ilerleyen Ouseley, karşılaştıkları bir karakoldaki askerlerin disiplinsizliğine şahit olur. *“... Çok açık şekilde bize hakaret etmeye hevesli çoğu sarhoş yaklaşık yirmi asker, biz onlara yaklaşırken ve geçerken birkaç defa ateş ettiler. Zar zor nişan alabildiklerinden mermiler başımızın üzerinden geçti (Ouseley, 1823: 503).* Maiyetindeki Tatar Mustafa’nın söylediğine göre, bazen bu tür taşkınlıklardan dolayı suçsuz insanlar hayatlarını kaybetmekteydi. Yorucu ve tehlikeli bir yolculuğun ardından kabile, mükemmel tereyağı ve balı ile meşhur olduğu söylenen Çerkes’e girer. Şiddetli gök gürültüsü eşliğinde yağmurlu ve Ouseley’e göre İngiltere’de mayıs ayındaki kadar soğuk bir havanın hakim olduğu Çerkes’de girişteki büyük kapıları, yüksek çatıları ve bacaları ile Avrupai tarzda inşa edilmiş birkaç ev Ouseley’in dikkatini çeker. Akşama kadar dinlenen kabile, yağmurun durmasını müteakib gece 23:00 sularında Çerkes’den ayrılarak ay ışığında yola devam eder. 20 mil sonra 24 Ağustos sabahı küçük bir dere üzerindeki ahşap köprüyü geçerek yarı harap halde 14-15 evden oluşan Hamamlı’ya ulaşır. Hamamlı’daki mola esnasında çevreyi inceleyen Ouseley’in dikkatini geniş müstahkem bir konağın harabesi çeker. Konağın durumunun nedenini öğrenmeye çalışan Ouseley, o dönemde bir yandan merkez ile taşradaki güç odakları, diğer yandan yenilik yanlıları ile karşıtları arasındaki yaşanan mücadelelerden birisinin hikâyesine de vakıf olur:

“... Hacı Ahmedoğlu⁶⁴ tarafından birkaç yıl önce yapılmış, sekiz ay içinde de yıkılmış. Ben Türk hükümeti tarafından isyancı olarak cezalandırılmış olan şefin çok sayıda olumlu rivayetini işittim. Hatta düşmanları bile onun son derce cesur, misafirperver ve yardımsever olduğunu söyler. Nizam-ı Cedid’i desteklemiş, bu nedenle İstanbul’daki yeniçeriler arasında sevilmeyen, büyük vezirin⁶⁵ de düşman olduğu Çapanoğlu’nun davasını benimsediği için kale gibi konağı içinde kuşatmak, Hamamlı’yı harab etmek, bitişiğindeki bölgeleri yakıp yıkmak için çok sayıda asker ile bir general gönderildi.

⁶³ Günümüzde aynı isimle Çankırı iline bağlı ilçe merkezi.

⁶⁴ Bahsi geçen kişi 1804-1808 yılları arasında Bolu voyvodalığı yapmış olan Hacı Ahmet oğlu İbrahim Ağa’nın (Yerlikaya, 2001: 22) kardeşi olduğu değerlendirilmektedir. İbrahim Ağa Kabakçı Mustafa İsyanı sırasında isyancılar tarafından öldürülmüştür (İnce, 2008: 298). Muhtemelen İbrahim Ağa öldürülünce kardeşi konağa ve ailesine sahip çıktı, fakat isyan sonrası yenilik karşıtları Ağa’nın bölgedeki nüfuzunu tamamen ortadan kaldırmak üzere konağını da yıktırılmışlardır.

⁶⁵ Bahsi geçen kişinin 9 Nisan 1807-29 Haziran 1807 ve 7 Ağustos 1807-1 Kasım 1807 tarihleri arasında iki defa sadaret kaymakamlığı görevine tayin edilen (Özçınar, 2019: 38,65,68,73) ve Nizam-ı Cedid aleyhtarlığı, Kabakçı Mustafa İsyanı’ndaki kışkırtıcı rolü ile bilinen Köse Musa Paşa olduğu değerlendirilmektedir. Paşanın Nizam-ı Cedid taraftarlarının nüfuzunu kırma konusundaki gayreti anlaşılabilir.

Köyün üzerindeki tepeye ve diğer noktalara kurulan top bataryalarının atışlarından çok zarar görmesine rağmen benim ziyaret zamanıma kadar derenin diğer tarafında duruyor. Hacı Ahmed'e komşu tepeden ateş edildi ve başı da birkaç deli⁶⁶ tarafından kesildi. Kısa süre sonra İstanbul'da kardeşi yeniçeriler tarafından öldürüldü, eşi ve çocukları birkaç ay hapsedildi. Fakat bir müddet sonra çocukları ve eşi Çapanoğlunun dostça gözetimine gönderildi (Ouseley, 1823: 504-505).''

Kafile, Hamamlı'da iken şiddetli bir yağmur başlar. Ancak Diyarbakır'dan İstanbul'a gitmek üzere yola çıkmış olan önemli bir kişinin köye girmekte olduğu haberi üzerine Ouseley, kendilerinin ihtiyaç duyduğu posta atlarının bu önemli kişiye verilebileceğini düşünerek yağmura rağmen gece yarısında yola çıkar. Yaklaşık dört mil ilerleyerek Bayındır⁶⁷ köyünün yanından geçen kafile, köyden 7 mil ileride olan ve Çapanoğlunun bölgesinin de sınırını oluşturan karakolda kahve molası verir. Kısa mola sonrası tekrar ilerleyen ve Bolu Paşa'sının bölgesine giren kafile, bazen kayalık bazen ağaçlık manzaralar eşliğinde sol taraflarında akan bir dereyi⁶⁸ izleyerek 27 Ağustos günü evlerinin çoğu ahşap ve kalabalık bir nüfusa sahip olduğu anlaşılan Gerede'ye girer. Handa dinlenen Ouseley, Musul'a gitmekte olan Raphael adında bir misyonerle karşılaşır ve ondan veba salgınından dolayı İstanbul ve İzmir'in boşalmış olduğunu öğrenir (Ouseley, 1823: 506). Akşam 20:00 sularında Gerede'den ayrılan Ouseley ve grubu, 12-13 mil sonra yolun 1 mil sağında 7-8 mil uzunluğunda Şahangel Gölü'ne⁶⁹ varır. Gölü geçen kafile, 10-11 mil daha yola devam ederek yanında iki sütunla süslenmiş, üzerinde Arap harfleriyle yazılmış kitabesi ve mükemmel suya sahip bir çeşme olan bir karakolda mola verir. Karakolda bir süre dinlendikten sonra tekrar yola devam eden kafile düz, ekili bir alanda ilerleyerek karşılaştıkları küçük bir dereyi⁷⁰ geçer. Gerede'ye 31 mil uzaktaki Bolu'ya ulaşır (Ouseley, 1823: 507).

2.5. Ouseley'in Bolu-İstanbul Seyahati

Bolu hanında rahat bir dinlenme fırsatı bulan Ouseley, han penceresinden çevreyi gözlemler. Hanın penceresinden beş cami minaresi sayar. Pencereden gözlemlediği Bolulu kadınların giyimi hakkında ilginç bilgiler verir. "... Birkaç insan gördüğünde yüzlerini peçeleri altına saklayan kadınların yüzlerini gizlemeden görme fırsatım oldu. Yüzleri çok güzeldi. Giydikleri elbiseleri zenginliklerini ve saygıdeğer seviyelerini göstermekteydi (Ouseley, 1823: 507).''

⁶⁶ Osmanlı Devleti'nde maiyet askerlerinden bir zümrenin adı. Akıncılar gibi eyalet askeri statüsünde olan ve başlangıçta sadece Rumeli'de ve sınır beyliklerinde kullanılan deliler Türk asıllı olabildikleri gibi Slav, Boşnak, Arnavut, Hırvat ve Sırp gibi yerli halkların özellikle iri yarı, cesur gençlerinden de seçilebilirlerdi. Sefere ordunun önünde giderler, savaş sırasında gözlerini budaktan sakınmazlardı. 16. yüzyılda önemli hizmetleri görülen deli teşkilâtı 17. yüzyılda bozulmaya başlamıştır. II. Mahmud, Süvari-i Asâkir-i Mansûre'nin teşkilinden sonra merkeziyetçi politikasının bir gereği olarak deli teşkilâtını lağvetmiştir (Özcan, 1994: 132-134).

⁶⁷ Günümüzde aynı isimle Karabük ili Eskipazar ilçesine bağlı köy.

⁶⁸ Gerede Çayı

⁶⁹ Yeniçağa Gölü

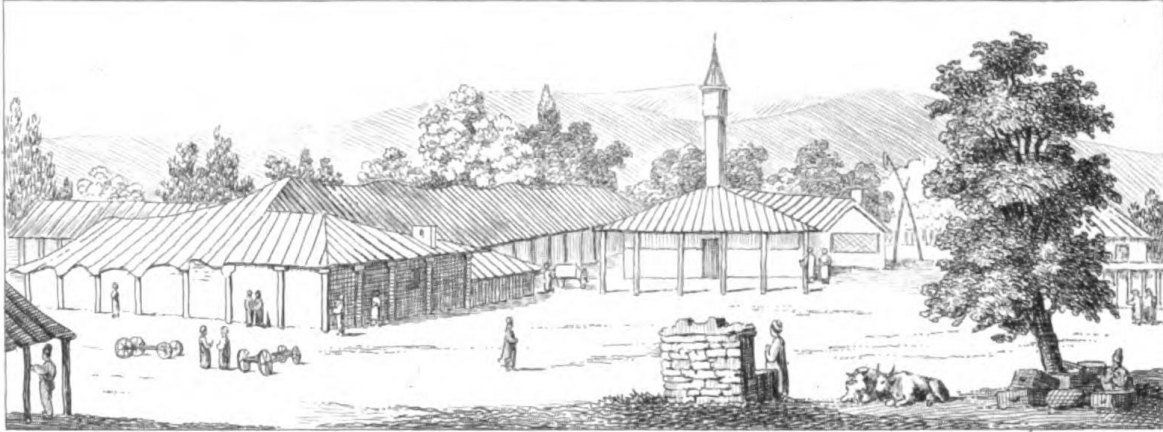
⁷⁰ Devrek Çayı'nı besleyen Büyüksu Deresi.

Ouseley, handa dinlenirken Kapıcıbaşı'nın⁷¹ kırk uşağı ile hana gelmesinin beklendiğini öğrenince Hamamlı'da olduğu gibi ihtiyaç duydukları posta atlarının Kapıcıbaşı'ya verilme ihtimalini düşünerek daha erken yola çıkma kararı alır (Ouseley, 1823: 507). Gece yarısı Bolu'dan ayrılan ve 8-9 mil ormanlık bir alandan geçen kabile, yolları üzerindeki bir karakolda kısa bir mola verir. Mola esnasında yanan bir ateş etrafına toplanmış olan gruba katılmaya karar veren Ouseley, duvara asılı bir gitar⁷² görünce askerlerden bir türkü söylemelerini ister:

"... Burada askerler bir ateş yakmıştı. Bazısı pipo tütüren, bazıları kahve yudumlayan bizim kabilede insanlar ateşin etrafına toplanmıştı. Garip bir şekilde mızrak, tabanca, misket tüfekleri ile birlikte duvara asılmış olan ve tesadüfen ses çıkaran gitar beni askerlerden bir şarkı istemeye teşvik etti. Sonunda beni yüzü ateş ışığında acımasız olduğu görülen bir muhafızla tanıştırdılar. Bu kişi uyum içinde olmasa da çok güzel bir şekilde, yüksek sesle Türkçe şarkılar söyledi (Ouseley, 1823: 508).

Karakoldaki mola sonrası yola çıkan kabile, önce sık ağaçlarla Bolu Dağı'nı tırmanır. Dağı aştıktan sonra düz bir bölgede ilerleyerek 27 Ağustos sabahı Bolu'dan yaklaşık 30 mil uzakta, meydana bir çeşme ve çeşmenin ardında iki ahşap minaresiyle bir pazar yerinden ya da dükkânlar serisinden pek de büyük olmadığı görülen Düzce'ye ulaşır.

Resim-10: 1812 Yılında Düzce (Ouseley, 1823: PL.LXXX, P.509).

Handa bir süre dinlenen Ouseley, kasabaya geldikleri gün haftalık pazarına denk geldiği için pazarı da gezme fırsatı bulur. Pazardaki gözlemleri 1812 yılında Düzce pazarı ve pazardaki insanlar hakkında dikkate değer bilgiler içerir: *"... Pazar şehir çevresinden gelen insanlardan dolayı birkaç saat kalabalıktı. Kasabanın haftalık pazarı olduğu için dükkânlar ekmek, et, peynir, şeker, tütün, çay, barut, pipo, kilit, tarak, kâğıt ve çok talep gören çakmak taşları, fişek demetleriyle iyice doldurulmuştu. Pazardaki neredeyse herkes tabanca taşıyordu ve en*

⁷¹ Osmanlı döneminde saray kapılarını beklemek, silahla içeri girilmesine mani olmak, divan günleri müracaat sahiplerine rehberlik etmek, Divanda birisinin dövülmesi icab ederse Sadrazam'ın emriyle dövmek gibi vazifeleri ifa eden görevlilerin amiri olan kişi (Sertoğlu, 1986: 173).

⁷² Büyük ihtimalle bu gitar değil Anadolu'ya özgü bağlama olmalıdır.

küçük bir provakasyon ya da hakarete kullanmaya hazırды (Ouseley, 1823: 509).'' Geceyi de Düzce'de geçirdikten sonra 28 Ağustos sabahı tekrar yola devam eden kabile, büyük ağaçlarla dolu güzel, ormanlık bir bölgede yaklaşık 30 mil ilerleyerek iki camisi ve birkaç dükkânı ile bahçeler içine yarı gizlenmiş zarif bir kasaba olan Hendek'e⁷³ varır (Ouseley, 1823: 509). Bir süre Hendek'te mola veren Ouseley ve ekibi 29 Ağustos'ta Hendek'ten ayrılır. Sık ağaçlık bir bölgeden bazen kaba taşlar, bazen de su seviyesinden 2-3 feet⁷⁴ yüksekteki kalaslar üzerinde 11-12 mil ilerleyerek dar, derin ve bulanık şekilde akan bir derenin⁷⁵ üzerindeki ahşap bir köprü'nün yanında bulunan birkaç güzel ağacın altında mola verilir. Buradaki mola sonrası tekrar ilerleyen kabile, 11-12 mil daha ilerledikten sonra Sakarya Nehri'ne ulaşır. Nehri üzerine kurulu ahşap bir köprüden geçen Ouseley'in grubu, bir süre daha ilerledikten sonra uzunluğu 20-30 mil olan Sapanca Gölü'ne varır. Gölün suyunun tadına bakan Ouseley, tuzlu olmamasına rağmen hoş olmayan bir tada sahip olduğunu görür. Gölün kenarında iken yoldan gelip geçen çok sayıda ve farklı sınıflara mensup yolculardan, İstanbul'daki tersane için ağaç tomrukları taşıyan ve her biri bir çift öküz tarafından çekilen çok sayıdaki dört tekerlekli arabalardan İstanbul'a yaklaştıklarını fark eder (Ouseley, 1823: 511). Yola devam eden kabile, kısa süre sonra Hendek'ten itibaren 30 mil süren yolculuğun ardından Sapanca'ya⁷⁶ varır. Geceyi Sapanca hanında geçiren Ouseley, sabah han çevresinde incelemelerde bulunurken hanın hemen karşısında yer alan ve insanların daha çok binek taşı olarak kullandıkları bir taş dikkatini çeker. Taşı yakından incelediğinde Kapadokya valisi Arrian'a ait ve üzerinde Grekçe " *Doedalsus'un oğlu Arrian kırk sekiz yaşında öldü...*'' diye başlayan ve "...Size iyi yolculuklar'' diye biten bir anıt olduğunu keşfeder (Ouseley, 1823: 512). 30 Ağustos sabahı Sapanca'dan tekrar yola devam eden Ouseley ve beraberindekiler, 20 mil ilerledikten sonra altı ay hizmet etmiş, şimdi de ailelerini ziyaret etmeleri için izin verilmiş, Anadolu'daki ailelerini ziyarete giden yüzlerce askerden oluşan bir gruba rastlar. Ouseley'in askerlerle ilgili gözlemleri dönemin askerlerinin en azından bazılarının ne kadar disiplinsiz olduklarını göstermesi bakımından önemlidir. "... *Hepsi misket tüfekleri taşıyordu. Yolda ilerlerken rastgele her tarafa ateş ederek kendilerini eğlendirirken yolcuların yaşamlarını da tehlikeye atıyorlardı*'' (Ouseley, 1823: 513). Askerlerle karşılaştıkları noktadan 18 mil boyunca ilerleyen kabile, yolun sağında bulunan büyük bir köye ulaşır. Köyün kenarında akan bir dereyi⁷⁷ ahşap bir köprü üzerinde geçen ve soylu selvi ağaçları arasından geçen kabile, kalabalık ve büyük bir kasaba olarak görünen İzmit'e varır (Ouseley, 1823: 514). İzmit'te kaldığı sürede gözlemlerde bulunan Ouseley, insanların antik Yunanlıları hatırlatacak şekilde güzel yüzlü bulur. Ayrıca her yaş ve cinsten çok sayıda ve aşırı ısrarcı dilenciler olduğunu fark eder. 31 Ağustos sabahı İzmit'te verilen mola süresince kabiledekiler, İstanbul'a girmeden önce daha güzel görünmek için hazırlık olmak üzere saç ve sakallarını düzeltir ve elbiselerini değiştirirler. Akşama kadar verilen mola sonrası sol tarafında mezar taşları ve

⁷³ Günümüzde aynı isimle Düzce iline bağlı ilçe.

⁷⁴ 1 feet= 30,48 cm'dir ([https://tr.wikipedia.org/wiki/Fit#:~:text=Fit%20\(%C4%B0ngilizce%20tekili%20%C4%20ngilizce%3A%20foot,1%20fit%2012%20in%C3%A7e%20e%C5%9Fittir.19.07.2020Tarihinde14:46'da ulaşıldı](https://tr.wikipedia.org/wiki/Fit#:~:text=Fit%20(%C4%B0ngilizce%20tekili%20%C4%20ngilizce%3A%20foot,1%20fit%2012%20in%C3%A7e%20e%C5%9Fittir.19.07.2020Tarihinde14:46'da ulaşıldı)).

⁷⁵ Dinsiz Çayı.

⁷⁶ Günümüzde aynı isimle Sakarya (Adapazarı) iline bağlı ilçe merkezi.

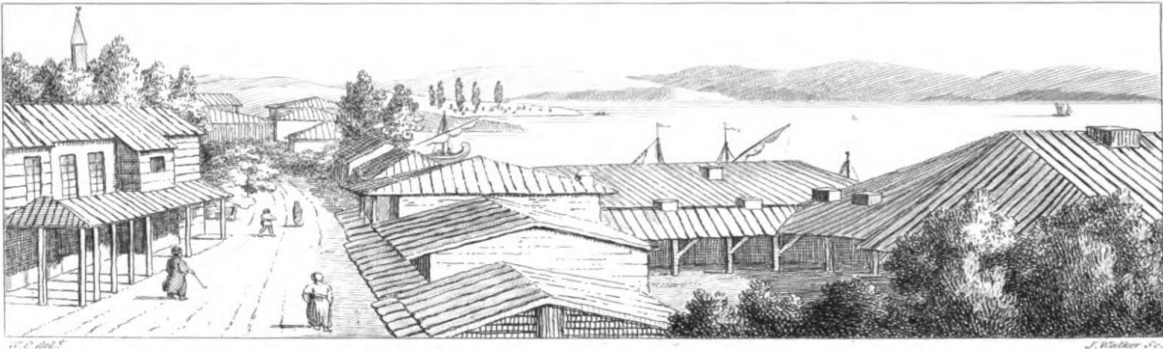
⁷⁷ Yırım deresi olduğu değerlendirilmektedir.

evler arasındaki yoldan denize yaklaşarak şehri terk eden kabile, 18-20 mil boyunca yıldızların ışığı altında sakin denizi izleyerek ilerler. Daha sonra da deniz kenarından ayrılıp küçük dağlar arasından devam eden kabile, İzmit'ten 28-30 mil uzaktaki Gebze'ye⁷⁸ vasıl olur (Ouseley, 1823: 515-516). Handaki kısa bir dinlenmenin ardından kalabalık maiyetiyle bir paşanın hana gelmek üzere olduğu haberi üzerine Ouseley ve ekibi tekrar yola çıkar. Ouseley ve grubu, birkaç mil ileride Paşanın cariyeleleri, eşi ve çocuklarının da aralarında bulunduğu bir kabileye rastlar. Ouseley'in kabile ilgili gözlemleri o günkü koşullarda bir Osmanlı paşasının yolculuğu esnasında maiyeti hakkında ilginç veriler içermektedir:

"... At üstünde birkaç silahlı adam ve yaya halde çok sayıda uşak paşanın kadınlarına eşlik ediyordu. Kadınlar, yan taraflarında ve koltukların üzerlerinde güneşten korunmak için gölgeliklerin olduğu arabalarda idi. Kısa süre ilerledikten sonra dört tekerlekli, dört at tarafından çekilen bir tür tur otobüsünü andıran, boyalı, yaldızlı bir taşıt gördük. Taşıtın perdesinin ardında kadın ve çocuk sesleri geliyordu. Sonradan bu arabadaki kadının Paşanın eşi olduğunu öğrendim. Bu Paşayı da yolun iki mil uzağında mavi bir çadırın gölgesinde serili bir halı üzerinde bacak bacak üstüne atmış otururken gördük. Çadırın önünde çapraz şekilde yerleştirilmiş, uzun ve üzerlerinde farklı renklerde kumaşlarla süslenmiş iki mızrak vardı. Paşa sakin bir halde tütün içiyordu. Elbiseleri sarı ve beyazdı. Önünde birkaç iyi giyimli adam saygıyla duruyordu. Paşanın çadırının 40-50 yard çevresinde kurulu daha küçük çadırlarda da çok sayıda yeniçeri, tatar ve uşaklar dinleniyordu...(Ouseley 1823: 516-517)."

Paşanın kafilesini geçen Ouseley ve beraberindekiler 7-8 mil sonra denizin hemen kenarında, geniş bina temelleri ve yontulmuş taş kalıntılarından bir zamanlar önemli bir kasaba olduğu anlaşılan Pendik'e⁷⁹ ulaşır. Pendik'te kısa bir dinlenme sonrası 3 mil daha ilerleyen kabile Kartal'a⁸⁰ varır (Ouseley, 1823: 517).

Resim-11: 1812 Yılında Kartal (Ouseley, 1823: PL.LXXX, P.518).

⁷⁸ Günümüzde aynı isimle Kocaeli (İzmit) iline bağlı ilçe

⁷⁹ Günümüzde aynı isimle İstanbul iline bağlı ilçe.

⁸⁰ Günümüzde aynı isimle İstanbul iline bağlı ilçe

Ouseley, Kartal'a vardığında İstanbul'dan bazı ailelerin şehirdeki veba salgınından kaçarak buraya yerleştiğini öğrenir. Mola sonrası 2 Eylül sabah yola devam eden kabile, 11-12 mil ilerleyip önce Kadıköy⁸¹ harabelerini geçer, sonra da mezar taşları ve selvi ağaçlarının oluşturduğu kasvetli bir cadde içinden 2 mil ilerleyerek Üsküdar'a⁸² ulaşır (Ouseley, 1823: 518). Artık Asya kıtasının sonuna gelmiş olan Ouseley, Üsküdar'dan Boğazın Avrupa yakasının sunduğu muhteşem görüntüyü şaşkınlıkla ve hayranlıkla izler. Ouseley'in Boğaz manzarası hakkındaki ifadeleri 1812 yılında bile Boğaz manzarasının insanı hayran bırakacak kadar güzel ve şaşırtıcı olduğunu göstermektedir: "... İstanbul, bütün ihtişamıyla önümde görünüyor. Kara Deniz'e doğru millerce uzanan selvi ağaçlıkları, bahçeleri, camileri, arka arkaya devam eden evleriyle kenar mahalleleri, birkaç büyük gemi ve sayılamayacak kadar çok tekneleriyle harika, güzel ve görkemli bazı şeyleri görmeyi umarak değişik tariflere hazırlıklı olmama rağmen benim tasarlamış olduğum hayalleri çok aşan bir manzaraya sahipti (Ouseley, 1823: 519)." Boğazı hayranlıkla izlemekte olan Ouseley, İngiltere'nin İstanbul elçisi Mr. Liston'dan, kendisi için Beyoğlu'nda bir oda hazırlandığını bildiren bir mektup alır. Prens Regent'in atları, bagajları ve kafileyi Üsküdar'da bırakarak yanına sadece Tatar Mustafa'yı alarak bir tekne ile Boğazın karşı tarafına geçer (Ouseley, 1823: 519).

2.6.Ouseley'in İstanbul'a Varışından Sonraki Gelişmeler

Ouseley'in Beyoğlu semtinde İngiliz elçi tarafından kendisine tahsis edilen ikametgâhına yerleşmesinden bir gün sonra da kabile de kendisini takip eder. Şehirde vebanın bütün şiddetiyle hüküm sürdüğünü gören Ouseley, yabancıların ve Hristiyanların salgından korunmak için kenar mahallelere yerleşmeyi tercih ettiğini görür. Resmi makamların raporlarından günde ortalama 1600 kişinin öldüğünü bazen bu sayının 2000'e kadar çıktığını öğrenir. Kısa süre sonra Ouseley'e eşlik eden İranlı uşakların başı olan Kerim Bey'in veba olduğu anlaşılır. Birkaç gün sonra da Kerim Bey ölür, diğer İran'lı uşaklar da Ouseley'den izin alarak İran'a geri döner (Ouseley, 1823: 520-523). Salgına rağmen şehri merak eden Ouseley, 3 Eylül'de Tatar Mustafa ve elçiliğin görevlendirdiği Yeniçeri Hasan Ağa, elçilikte görevli Mr. Wood ile birlikte Haliç üzerinden kayıkla geçerek tarihi yarımada çıkırlar. Sultan Ahmet Meydanı ve Camii, Ayasofya Camii'ni ziyaret eder. Aynı gün öğleden sonra da Büyük Dere'de bulunan Rus, İspanyol ve İsveç elçiliklerine ziyaretlerde bulunur (Ouseley, 1823: 525-526). İstanbul'daki on üçüncü gününde bir İngiliz firkateyninin İzmir'e geldiğini haber alır. Bir an önce İngiltere'ye dönmeyi arzulayan Ouseley, bu haber üzerine İstanbul'a ne zaman geleceği belli olmayan bir gemiyi beklemek yerine İzmir'e gitmeye ve o firkateyn ile ülkesine dönmeye karar verir. Gerekli izinlerin alınmasının ardından hemen bir tekne kiralanır, ülkesine dönen İran'lı uşakların yerine de Ermeni ve Yunan uşaklar bulunur (Ouseley, 1823: 527). 14 Eylülde Ouseley, Tatar Mustafa, Yeniçeri Hasan yanında olduğu halde Prens Regent'e götürülen atlar ve bagajların yüklendiği tekne ile Tophane'den yola çıkırlar. Marmara denizini geçen kabile, Mihaliç'ta⁸³ teknedan iner. 16 Eylülde Mihaliç'tan

⁸¹ Günümüzde aynı isimle İstanbul iline bağlı ilçe

⁸² Günümüzde aynı isimle İstanbul iline bağlı ilçe

⁸³ Günümüzde Bursa iline bağlı Karacabey ilçe merkezi.

kara yoluyla ilerleyen kabile, Susurluk⁸⁴, Ömerköy⁸⁵, Demirkapı Geçidi, Tepeköy⁸⁶, Göcek⁸⁷, Gelembek⁸⁸, Karakurt⁸⁹, Akhisar⁹⁰, Ballica⁹¹, Palamut⁹² ve Manisa üzerinden 21 Eylülde İzmir'e girer ve Asya'daki yolculuğu sona erer. Yüklerini gemiye yükledikten sonra altı gün daha geminin demir almasını bekleyen Ouseley, altıncı günün sonunda gece yarısı İzmir'den ayrılır. 14 Ekim 1812 Tarihinde Porstmouth Limanı'nda karaya çıkar ve yaklaşık yirmi altı ay uzak kaldığı memleketine kavuşur (Ouseley, 1823: 528-540).

Sonuç

Bu çalışmada Britanya'lı diplomat, seyyah ve yazar Sir Wiliam Ouseley'in 1 Temmuz 1812 Tarihinde Tebriz'den başlayan, Kars, Erzurum, Tokat, Amasya, Bolu, İstanbul, İzmir üzerinden 14 Ekim 1812 tarihinde İngiltere'nin Porstmouth Limanı'nda sona eren yolculuğunun Kars-İstanbul arasındaki bölüm ele alınmıştır. Bu yolculuk esnasında Ouseley, çevresine sadece bir diplomat ya da asker olarak değil daha çok dikkatli bir araştırmacı gözüyle yaklaşmıştır. 1812 Türkiye'sinde Tebriz'den İstanbul'a kadar izlenen güzergâh, güzergâh üzerindeki menziller, menzillerin durumu, yer şekilleri, iklim, bitki örtüsü, akarsular, evlerin mimarisi, insanların giyim kuşamları, taşıt vasıtaları hakkında çok önemli bilgiler vermektedir. Bunun yanında dönemin en önemli sorunlarından veba salgınının etkileri, insanların salgın karşısındaki tepkileri, merkezi otoritenin zayıflığına karşılık ayanların taşradaki etkili konumu, askerlerin disiplinsizliği, yenilik yanlıları ile karşıtları arasındaki mücadeleden de bahsetmektedir. Fırsat buldukça da gözlemlerini resim ve krokilerle tasvir etmeye çalışmış, anlatımı görsellerle desteklemiştir. Ouseley, gözlemlerini bize aktarırken beğenmediği hususlar yanında beğendiği takdir ettiği hususları da dile getirmekten kaçınmamış, objektif olmaya özen göstermiştir. Dönemin gelişmelerini tarafsız, ön yargısız bir yaklaşımla bize yansıtarak aydınlatılmasında yardımcı olmuştur.

Ouseley'in verilerinden hareketle şunlar söylenebilir: 1812 yılında Osmanlı Devleti'nin merkezi otoritesi zayıftır. Taşrada yerel güç odakları olan ayanların nüfuzu daha güçlüdür. Merkezde yenilik yanlıları ile karşıtları arasında yaşanan mücadele devam etmektedir ve bu mücadelenin izlerini merkez dışında eyaletlerde de görmek mümkündür. Yollarda karşılaşılan askerler genelde disiplinsiz davranışlar sergilemektedir. 1812 yılında ülke genelinde şiddetli bir veba salgını hüküm sürmüştür, salgında çok sayıda insan hayatını kaybetmiştir. Çok sayıda insan salgından korunmak için salgının hüküm sürdüğü yerlerden uzaklaşmayı tercih etmişlerdir.

1812 yılında Anadolu'da ulaşım at, katır gibi hayvanlar üzerinde ya da atlar, öküzler tarafından çekilen iki, dört tekerlekli arabalar üzerinde gerçekleştirilmektedir. Şehirlerarası

⁸⁴ Günümüzde aynı isimle Balıkesir ilçesine bağlı ilçe merkezi.

⁸⁵ Günümüzde aynı isimle Balıkesir ilçesi Susurluk ilçesine bağlı bir mahalle

⁸⁶ Günümüzde aynı isimle Manisa ili Gördes ilçesine bağlı köy

⁸⁷ Günümüzde aynı isimle Akhisar ilçesine bağlı bir mahalle.

⁸⁸ Günümüzde aynı isimle Manisa ili Kırkağaç ilçesine bağlı mahalle.

⁸⁹ Günümüzde aynı isimle Manisa ili Kırkağaç ilçesine bağlı kasaba.

⁹⁰ Günümüzde aynı isimle Manisa iline bağlı ilçe merkezi.

⁹¹ Günümüzde aynı isimle Manisa ili Kırkağaç ilçesinin bir mahallesi haline gelmiştir.

⁹² Günümüzde Mecidiye ismiyle Manisa ili Akhisar ilçesine bağlı köy.

yolculuklarda belli aralıklarla konaklama noktaları –menzil- belirlenmiş, yolcular bu noktalarda inşa edilen han (Posta-evi) denilen yerlerde konaklama imkânı bulmuşlardır. Bu konaklama tesislerinden bazıları iyi durumda olmasına rağmen bazıları yeterli hijyenik koşullara sahip değildir. Yollar bazı yerlerde düzgün olmasına rağmen genelde bakımsız, dar ve tek başına yolculuk edenler için güvenli değildir. Ancak su kaynakları bakımından İran ile kıyaslandığında yol üzerinde yeterli seviyede hatta bol su kaynağı mevcuttur. Yol güzergâhında ormanlık alanlar daha fazladır. Evlerin mimarisi bölgeden bölgeye ya da yerleşim biriminin büyüklüğüne göre değişmektedir. Mesela Niksar'a kadar genelde köy evleri tek katlı, hayvanlarında insanlarla bir arada barındığı, penceresiz tek odalı iken Niksar'dan sonraki köy evleri genelde hayvanların ayrı barınak yerleri olan, pencereli, çok odalı ve hatta bazen de iki katlıdır. Şehir ve kasabalarda büyük ve iki, hatta üç katlı evler görülürken köyler de birden fazla katlı evler nadir görülür.

Kaynakça

I- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA) Belgeleri

C.DH. (Cevdet Dâhiliye) 54/2659
C.TZ. (Cevdet Tımar) 108/5367
HAT. (Hatt-ı Hümayun) 722/34392
TS.MA.e. (Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi) 719/36).

II-Araştırma Eserler

- De Kay, James Ellswort (2009), 1831-1832 Türkiye'sinden Görünümler, Ankara: ODTÜ Yayıncılık.
- Fidan, A.- Kardaş, N. vd. (1996). *M.E.B. Örnekleriyle Türkçe Sözlük*, I,II,III ve IV.Cilt. Ankara: TTK Basımevi.
- Gözler, K. (2011). *Anayasa Hukukunun Genel Teorisi*, C.III, Bursa: Ekin Yayınları.
- Halaçoğlu, Y. (2014). *Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme*, İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayınları.
- İnce, Y. (2008). Bir Görgü Tanığının Gözünden Kabakçı Mustafa İsyanı, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 1(9), 282-308.
- Karakaya, F. (2007). "Rebab", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi C.XXXIV*, 493-494.
- Köylerimiz (1968). *İç İşleri Bakanlığı İller İdaresi Genel Müdürlüğü*, Ankara: Başbakanlık Basımevi D.S.İ.
- Kurtuluş, R. (2007) "Sir William Ouseley". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.XXXIV. 12-13
- Küçük, Cevdet (1995). "Erzurum", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.XI, Ankara: 321-329.

- Martin, W. H. and Mason, S. (2018). *The Ouseley brothers and their journey to Persia 1810-15*, Cambridge: Victoire Press Bar Hill.
- Mert, Ö. (1991). "Ayan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.IV, Ankara: 195-198.
- Mert, Ö. (1993). "Çapanoğulları", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.VIII, Ankara: 220-224.
- Naskalı, E. (2009). "Sasaniler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXXVI. 174-176
- Ouseley, S. W. (1795). *Persian Miscellanies: An Essay to Facilitate the Reading of Persian Manuscripts; with Engraved Specimens, Philological Observations, and Notes Critical and Historical*, London: Opposite Burlington House.
- Ouseley, S. W. (1797). *The Oriental Collections: Consisting of Original Essays and Dissertations, Translations and Miscellaneous Papers, Vol. I*, London: Cooper and Graham.
- Ouseley, S. W. (1798). *The Oriental Collections: Consisting of Original Essays and Dissertations, Translations and Miscellaneous Papers, Vol. II*, London: Cooper and Wilson.
- Ouseley, S. W. (1799b). *Epitome of the Ancient History of Persia*, London: Cooper and Wilson.
- Ouseley, S. W. (1800). *The Oriental Geography of Ibn Haukal, an Arabian Traveller of the Tenth Century*, London: Oriental Press.
- Ouseley, S. W. (1801a). *Observations on Some Medals and Gems, Bearing Inscriptions in the Pahlavi or Ancient Persick Character*, London: Oriental Press by Wilson.
- Ouseley, S. W. (1801b). *Bakhtyar Nameh, or Story of Prince Bakhtyar and the Ten Viziers*, London: Oriental Press.
- Ouseley, S. W. (1819). *Travels in Various Countries of the East: More Particularly Persia, Vol. I*, London: Rodwell ve Martin.
- Ouseley, S. W. (1821). *Travels in Various Countries of the East: More Particularly Persia, Vol. II*, London: Rodwell ve Martin.
- Ouseley, S. W. (1823). *Travels in Various Countries of the East: More Particularly Persia, Vol. III*, London: Rodwell ve Martin.
- Ouseley, S. W. (1799a). *The Oriental Collections: Consisting of Original Essays and Dissertations, Translations and Miscellaneous Papers, Vol. III*, London: Andrew Wilson.
- Özcan, A. (1994). "Deli", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.IX, Ankara: 132-135.

Özçınar, S. (2019). *Köse Musa Paşa'nın Siyasi Hayatı ve Faaliyetleri*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.

Sertoğlu, M. (1986). *Osmanlı Tarih Lügati*, İstanbul: Enderun Kitabevi.

Ouseley S. W. (1911). *The Encyclopedia Britannica* içinde (Cilt 20, s. 381), Newyork: The Encyclopedia Britannica.

Şemseddin Sami (1987). *Kamus-ı Türki*, İstanbul: Çağrı Yayınları.

Varlık, N. (2018). Osmanlılarda Veba Salgınları, *Toplumsal Tarih Dergisi*, S.296, s. 30-37.

Yazıcı, Tahsin (1995), "Fetih Ali Şah", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.XII, Ankara: 451-452.

Yerlikaya, E. T. (2001). *Akçakoca Yöresi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yakın Doğu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Lefkoşe.

III-İnternet Kaynakları

<https://tr.wikipedia.org>.

<http://www.nisanyanmap.com>.

<https://www.metric-conversions.org/tr>.

EKLER

Ek-1: Sir William Ouseley'in 1810-1812 Yılları Arasında Seyahati Süresince İzlediği Rotası (Martin ve Mason, 2018: 7).

